

نقشه اولویت‌ها و فوریت‌های توسعه ایران

مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری
گروه پژوهشی توسعه، تامین مالی و اقتصاد بین‌الملل
مجموعه گزارش شماره ۲۸۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شناسه گزارش

عنوان	نقشه اولویت‌ها و فوریت‌های توسعه ایران
کد شناسه	۱۴۰۰-۸-۱۰۳۳۵
گروه پژوهشی	توسعه، تأمین مالی و اقتصاد بین‌الملل
پدیدآورنده	رضوان استاد علی دهقی
همکار	سعید غلامی نتاج امیری
مشاور علمی	رضا مجیدزاده
ناظر علمی	غلامرضا گرابی نژاد
دبیرخانه هم‌اندیشی ملی	حانیه علی بیکی، علی خانی، سعید غلامی نتاج امیری، رضوان استاد علی دهقی
ناشر	مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری
تاریخ انتشار	پاییز ۱۴۰۰
طراح جلد	پدرام حاجی اسماعیلی
مطالب این گزارش لزوماً بیانگر نظر رسمی سازمان برنامه و بودجه کشور و مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری نیست.	
حقوق معنوی اثر متعلق به پدیدآورندگان و حقوق مادی آن، به مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری سازمان برنامه و بودجه کشور تعلق دارد و استفاده از آن با ذکر ماخذ بلامانع خواهد بود.	
آدرس: تهران- خیابان نجات‌اللهمی- خیابان سپند (استاد جعفر شهری)- پلاک ۱۶ شماره‌های تماس ۰۲۱-۴۳۳۰۶۰۰۰ شماره پیام‌رسان ۰۹۹۲۱۵۷۵۸۴۳	
https://www.dfrc.ir/	

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
أ	خلاصه مدیریتی.....
۱	مقدمه.....
۲	۱- پیشینه پژوهش.....
۴	۲- مبانی نظری.....
۷	۳- روش پژوهش.....
۱۰	۴- تشریح مؤلفه‌های مرتبط با توسعه.....
۱۰	۴-۱- محیط‌زیست، منابع طبیعی و کشاورزی.....
۱۰	۴-۱-۱- محیط‌زیست و منابع طبیعی.....
۱۱	۴-۱-۲- مازاد قابل فروش کشاورزی.....
۱۲	۴-۲- نظام اقتصادی و تشکیل سرمایه.....
۱۲	۴-۲-۱- نظام اقتصادی.....
۱۲	۴-۲-۲- تشکیل سرمایه.....
۱۲	۴-۲-۳- مدیریت حجم نقدینگی، درآمدها و هزینه‌های دولت، مالیات و بودجه‌ریزی.....
۱۴	۴-۳- فناوری، صنعت و شرایط تجارت خارجی.....
۱۴	۴-۴- منابع انسانی و نظام اجتماعی.....
۱۴	۴-۴-۱- منابع انسانی.....
۱۵	۴-۴-۲- فقر و نابرابری.....
۱۶	۴-۴-۳- سرمایه اجتماعی.....
۱۶	۴-۴-۴- فساد.....
۱۶	۴-۵- نظام سیاسی.....
۱۸	۵- نتایج پژوهش.....
۱۸	۵-۱- عوامل اصلی ارتقای توسعه.....
۲۱	۵-۲- عوامل اصلی مانع توسعه.....
۲۳	۵-۳- مهم‌ترین مؤلفه‌ها در برنامه هفتم توسعه.....
۲۶	۵-۴- مهم‌ترین عوامل بحرانی.....
۲۹	۵-۵- مهم‌ترین عوامل بحرانی با نزدیک‌ترین فاصله زمانی.....
۳۵	۶- نتیجه‌گیری.....
۳۸	منابع.....
۴۰	پیوست.....
۴۰	نمونه پرسشنامه.....

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان
۱۹	نمودار ۱: مهم‌ترین موارد نیازمند بهبود، وزن‌دار.....
۲۰	نمودار ۲: مهم‌ترین موارد نیازمند بهبود.....
۲۲	نمودار ۳: موارد مرتبط با موانع توسعه وزن‌دار.....
۲۳	نمودار ۴: موارد مرتبط با موانع توسعه.....
۲۵	نمودار ۵: مهم‌ترین محورهای برنامه توسعه وزن‌دار.....
۲۶	نمودار ۶: مهم‌ترین محورهای برنامه توسعه.....
۲۷	نمودار ۷: موارد بحرانی بر اساس میزان اهمیت، وزن‌دار.....
۲۹	نمودار ۸: موارد بحرانی بر اساس میزان اهمیت.....
۳۰	نمودار ۹: موارد بحرانی بر اساس نزدیکی وقوع، وزن‌دار.....
۳۱	نمودار ۱۰: موارد بحرانی بر اساس نزدیکی وقوع.....
۳۲	نمودار ۱۱: شیوه برنامه‌ریزی توسعه.....
۳۳	نمودار ۱۲: شعار توسعه.....
۳۴	نمودار ۱۳: دلیل‌کندی پیشرفت.....
۳۶	نمودار ۱۴: نقشه توسعه کشور.....
۳۷	نمودار ۱۵: نقشه توسعه کشور- اولویتهای اصلی.....

خلاصه مدیریتی

این پژوهش به منظور تعیین اولویت‌های توسعه/پیشرفت کشور طراحی شده است. در این پژوهش از ذینفعان و فعالان توسعه درخواست شده است که مهم‌ترین بخش‌ها، موانع و راه‌حل‌ها را برای توسعه کشور شناسایی کنند. همچنین خواسته شد تغییراتی را که نپرداختن به آنها منجر به وقوع بحران می‌شود را مشخص کنند. برون‌داد این فعالیت، نقشه اولویت‌های توسعه کشور است.

این نقشه، اولویت‌های برنامه‌ریزی توسعه کشور را نشان می‌دهد و شامل مواردی مانند مقابله با فساد، ثبات سیاسی، رفع مشکلات مربوط به تأمین آب و فقر است. بر اساس این اولویت‌ها، حجم نقدینگی، مسائل محیط‌زیست، تأمین انرژی، نظام بودجه‌ریزی و درآمدهای دولت باید مدیریت شده و سیاست‌های خارجی در جهت توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور تدوین گردند. همچنین، طراحی سیاست‌های آموزشی در جهت توسعه کشور نیز در این استراتژی باید مورد توجه قرار گیرد. در نهایت برنامه‌ریزی مردم‌محور، تعیین استراتژی‌های ملی توسعه و توجه به سند آمایش مهم‌ترین اولویت‌های برنامه‌ریزی در ایران از دیدگاه این پژوهش هستند.

مقدمه

راهبری و رصد توسعه کشور از مهم‌ترین مأموریت‌های سازمان برنامه و بودجه کشور و پژوهش در راستای آن، جزء رسالت‌های مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری است. در راستای اهداف این مرکز و برای انتخاب مسائل سیاستی در زمینه توسعه کشور می‌توان با توجه به روش^۱ زیر اقدام کرد:

۱- توجه به سیگنال‌ها^۲ یا تغییراتی که ضعیف هستند، اما اگر اتفاق بیفتند تحولات گسترده‌ای را موجب می‌شوند.

۲- توجه به سیگنال‌هایی که ضعیف هستند، اما اگر اتفاق بیفتند تحولات کوچک را موجب می‌شوند.

۳- توجه به سیگنال‌هایی که قوی هستند و موجب تحولات گسترده‌ای می‌شوند.

۴- توجه به سیگنال‌هایی که قوی هستند، ولی تحولات کوچکی را موجب می‌شوند.

از میان سناریوهای فوق‌الذکر، دو سناریو که موجب تحولات گسترده می‌شوند برای پژوهش‌های توسعه از اهمیت بسیار بالایی برخوردار هستند. در بررسی اهمیت موضوعات سیاستی بسیار مهم است که عوامل و سیگنال‌هایی در نظر گرفته شوند که مهم‌ترین تحولات را در توسعه کشور ایجاد می‌کند. بر اساس اصل پارتو (اصل هشتاد بیست)^۳ و اثر پروانه‌ای^۴ لازم است بر مهم‌ترین موانع و راه‌حل‌ها برای توسعه کشور تمرکز کرد. بر همین اساس تلاش برای شناسایی نقاط پروانه‌ای به وجود آورنده تغییرات بزرگ در سیاست‌ها و تأثیرات آنها، امری اساسی تلقی می‌شود.

این پژوهش به منظور تعیین نقاط پروانه‌ای و اولویت‌های توسعه کشور از روش دلفی استفاده نموده و از ذینفعان و فعالان توسعه درخواست کرده است که مهم‌ترین بخش‌ها، موانع و راه‌حل‌ها را برای توسعه کشور شناسایی کنند. همچنین از فعالان توسعه خواسته شد تغییراتی را که نپرداختن به آنها منجر به وقوع بحران شده را بر اساس زمان وقوع بحران مشخص کنند. برونداد این فعالیت پژوهشی، تدوین نقشه توسعه کشور است. نقشه توسعه، معیار و راهنمایی برای استراتژی‌ها، برنامه‌ها و سیاست‌گذاری‌های توسعه کشور بوده و اولویت‌های عمل و زمان‌بندی آن‌ها را مشخص می‌کند.

---

1. Peter, M. K., & Jarratt, D. G. (2015). The practice of foresight in long-term planning. *Technological Forecasting and Social Change*, 101, 49-61.

2. Signal

3. Dunford, R., Su, Q., & Tamang, E. (2014). The pareto principle.

بر اساس اصل پارتو باید بر علل اصلی که تعیین‌کننده قسمت زیادی از تحولات سیستم باشند تمرکز کرد؛ به عبارت دیگر، برای بسیاری از رویدادها، تقریباً ۸۰ درصد اثرات از ۲۰ درصد علل ناشی می‌شوند.

4. Holland, J. H. (1996). *Hidden order: How adaptation builds complexity*. Addison Wesley Longman Publishing Co., Inc..

۱- پیشینه پژوهش

مطالعات مختلفی به عوامل مؤثر در توسعه پرداخته‌اند. به عنوان مثال، کرنکراس در سال ۲۰۱۳ به بررسی مؤلفه‌های توسعه اقتصادی پرداخته است (Cairncross, 2013). بارییر به نقش منابع طبیعی در توسعه اقتصادی پرداخته است (Barbier, 2005). بسلی و پرسون تأثیر مالیات را بر توسعه مورد مطالعه قرار داده‌اند (Besley & Persson, 2013). بوردمن و همکارانش مشارکت بخش خصوصی و عمومی را مورد بررسی قرار داده‌اند (Boardman et al., 2016). هگرد و همکارانش ارتباط حاکمیت قانون با توسعه اقتصادی را مورد مطالعه قرار داده‌اند (Haggard et al., 2008). همچنین جواد صالحی اصفهانی عوامل جمعیتی در توسعه اقتصادی ایران را مورد بررسی قرار داده است (Salehi-Isfahani, 2000). حسین عظیمی (۱۳۹۲) در کتاب *مدارهای توسعه نیافتگی در اقتصاد ایران*، تعداد زیادی از مؤلفه‌هایی که توسعه را در ایران تحت تأثیر قرار می‌دهند را توضیح داده است.

اگرچه نویسندگان مختلف به طور کلی بر عوامل متعدد توسعه و یا تعداد مشخصی از این عوامل در یک حوزه خاص تأکید داشته‌اند؛ اما پژوهشگران معدود و یا نادری به اولویت‌بندی و ترتیب اهمیت مؤلفه‌های مؤثر بر توسعه پرداخته‌اند. اولویت‌بندی و ترتیب این عوامل از آن لحاظ مهم است که منابع محدود کشورها را می‌تواند بر اساس اهمیت مؤلفه‌های توسعه هدایت کند و در تدوین اصول کلی و استراتژی‌های توسعه راهگشا باشد. در میان مطالعات توسعه، یک پژوهش در اوکراین به اولویت‌بندی عوامل توسعه پرداخته که تا حدی مشابه اولویت‌بندی عوامل در پژوهش حاضر است (Yunin et al. 2018). بر اساس این پژوهش، اولین عامل مؤثر بر توسعه در اوکراین، مبارزه با فساد و دومین عامل بازگرداندن اعتماد شهروندان به نهادهای دولتی، سیستم‌های قضایی و مجری قانون می‌باشند. بر اساس این مطالعه تا زمانی که این امور محقق نشوند، بی‌ثباتی اقتصادی و خروج سرمایه مالی به عنوان پیامدهای منفی در این کشور قابل پیش‌بینی است. این پژوهش بر اساس نتایج نظرسنجی انجام شده توسط شرکت سرمایه‌گذاری دراگون کاپیتال^۱ و انجمن تجاری اروپا صورت گرفته است. پاسخ‌دهندگان به این نظرسنجی رتبه سوم را به عامل انحصار بازارها و تصرف قدرت توسط الیگارشی، رتبه چهارم به درگیری نظامی با روسیه و رتبه پنجم را به نرخ ارز غیرقابل پیش‌بینی داده‌اند. اقدامات سرکوبگرانه نهادهای مجری قانون، رتبه ششم را به خود اختصاص داده است.

علاوه بر این‌ها، مشکلات بخش خدمات از جمله آموزش، مراقبت‌های بهداشتی و بخش مالی باعث کندتر شدن رشد کلی اقتصادی اوکراین شده است. همچنین، افزایش اعتماد سرمایه‌گذاران برای توسعه این کشور مهم است. اوکراین باید تولید و صادرات محصولات نهایی خود را افزایش دهد تا بتواند در آینده تولید ناخالص داخلی را توسعه دهد. سرانجام، گذار اقتصاد ملی به مدل توسعه سبز بر اساس تولید و مصرف پایدار و اجرای «سبز»

1. Dragon Capital

سیاست‌های رشد مبتنی بر استفاده مؤثر از منابع مادی و همچنین نتایج تحقیقات علمی و فناوری‌های نوآورانه حامی محیط‌زیست برای توسعه این کشور بسیار مهم است. به همین ترتیب، نیاز به پژوهش برای تعیین و ترتیب اولویت‌های توسعه ایران دیده می‌شود. همان‌گونه که قبلاً ذکر شد، درک زمان‌بندی و ترتیب اهمیت عوامل توسعه و اجماع ذینفعان، فعالان و علاقه‌مندان توسعه بر این عوامل، می‌تواند استراتژی‌های توسعه این کشور را مشخص کرده و تلاش‌های دولتمردان و مردم علاقه‌مند به توسعه/ پیشرفت ایران را هم‌سو سازد. سرانجام شناسایی این عوامل، امکان استفاده بهینه از منابع محدود مورد نیاز برای توسعه کشور را می‌تواند فراهم سازد.

۲- مبانی نظری

نظریه پیچیدگی سیستم، بیش از آنکه بر بخش‌های جداگانه و مستقل متمرکز باشد، به پویایی‌های غیرخطی موجود در سیستم اقتصادی توجه می‌کند. اقتصاددانانی که اقتصاد را یک سیستم پیچیده می‌دانند به تئوری بازده افزایشی^۱ و پدیده‌ای به نام اثر پروانه‌ای علاقه‌مند شده‌اند. نظریه بازده افزایشی که به شدت تحت تأثیر فیزیک غیرخطی نوین قرار گرفته است، نشان می‌دهد «رویدادهای کوچک تصادفی» می‌توانند تجمیع شوند و با بازخورد مثبت، بزرگ‌تر شده و تعیین‌کننده نتیجه نهایی شوند. این اثر پروانه‌ای نامیده می‌شود، زیرا محققانی که معادلات حاکم بر جریان باد و رطوبت را بررسی می‌کنند دریافته‌اند که به هم خوردن بال پروانه‌ای در تگزاس می‌تواند یک هفته روند طوفان در هائیتی را تغییر دهد. گفته می‌شود که همین پدیده در بخش‌هایی از اقتصاد و یا سایر نظام‌ها وجود دارد. ایجاد یا حفظ شغل برای افراد با درآمد کم و متوسط می‌تواند مثالی از این اثر پروانه‌ای باشد که می‌تواند با ایجاد بازخوردهای مثبت، نقش گسترده‌ای در توسعه اقتصادی و اجتماعی داشته باشد.

به همین ترتیب پژوهش حاضر با بهره‌گیری از نظرات کارشناسان و دینفغان توسعه به دنبال یافتن نقاط یا عواملی است که تغییر در آنها بیشترین میزان توسعه/پیشرفت را برای ایران فراهم می‌آورد. توسعه شامل متغیرهای زیادی از جمله عوامل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فناورانه و عوامل محیطی است. مدل‌های نظری اولیه توسعه، بیشتر عوامل اقتصادی توسعه را در نظر گرفته و این مفهوم را با رشد اقتصادی و صنعتی شدن برابر می‌دانستند. روستو^۲ (۱۹۶۰) در کتاب *مراحل رشد اقتصادی: مانیفست غیرکمونویستی*، یک مدل رشد خطی را ارائه داد که توسعه را به عنوان سلسله‌ای از مراحل تعریف می‌کند که همه جوامع باید از آن عبور کنند. این دیدگاه خطی به توسعه، بنیان نظریه مدرنیزاسیون شد.

نظریه مدرنیزاسیون پس از جنگ جهانی دوم با هدف شکل دادن به توسعه کشورها در راستای سرمایه‌داری بود؛ بنابراین، مدرنیزاسیون به عنوان روابط تولید و استانداردهای زندگی مشخصه اروپای غربی و ایالات متحده در نظر گرفته شد. مطابق با مدل روستو، نظریه‌پردازان مدرنیزاسیون توسعه نیافتگی را به عنوان مرحله‌ای مشترک در همه کشورهای در حال توسعه قلمداد کرده و آن را حاصل ضعف در عوامل مختلف تولید-مانند زمین، کار و سرمایه- تلقی کردند. نظریه‌پردازان، افزایش پس‌انداز و سرمایه‌گذاری را به عنوان کلید توسعه مورد تأکید قرار دادند. این دسته از نظریه‌پردازان بیان داشتند که تجارت بین‌المللی بر اساس مزایا و شرایط طبیعی کشورها، تخصیص کارآمدتر منابع و درآمد بیشتر را ممکن می‌سازد. درآمد بیشتر می‌تواند به پس‌انداز تبدیل شده و سپس برای ارتقاء توسعه مورد استفاده قرار گیرد. نظریه‌پردازان تصور می‌کردند که انتشار فناوری،

1. The theory of increasing returns

2. Walt Whitman Rostow

دانش، مهارت‌های مدیریتی و کارآفرینی؛ تشویق ورود سرمایه؛ تحریک رقابت و افزایش بهره‌وری تجارت خارجی همراه با سرمایه‌گذاری و کمک‌های خارجی، موتور رشد کشورهای در حال توسعه خواهد بود.

نظریه وابستگی در رد ادعای نظریه مدرنیزاسیون بیان می‌دارد که کشورهای در حال توسعه امروزه از نظر ساختاری با کشورهای پیشرفته متفاوت‌اند؛ بنابراین باید در خطوط مختلف، توسعه یابند. این ادعا هسته اصلی نظریه ساختارگرایی بود که توسط روشنفکرانی از شیلی، آرژانتین، برزیل و پرو ارائه شده بود که توسط کمیسیون اقتصادی آمریکای لاتین و کارائیب گردآوری شده است. اصل نظریه وابستگی این بود که مستعمرات سابق و کشورهای غیرصنعتی از نظر ساختاری با کشورهای صنعتی متفاوت بودند؛ بنابراین، برای نوسازی به دستورالعمل‌های متفاوتی نیاز داشتند.

دیدگاه نئوکلاسیک یا نئولیبرال، نظریه مدرنیزاسیون را اصلاح و بسط می‌دهد. برعکس نظریه مدرنیزاسیون، نظریه‌پردازان نئوکلاسیک توسعه را نه نتیجه عمل استراتژیک دولت، بلکه عملکرد نیروهای بازار می‌دانند. ادعای اصلی این است که عدم توسعه در درجه اول نتیجه مداخله بیش از حد دولت و تنظیم اقتصاد است. نظریه نئوکلاسیک بر نقش سودمند بازارهای آزاد، اقتصادهای باز و خصوصی‌سازی شرکت‌های دولتی ناکارآمد تأکید دارد. استراتژی توصیه شده از دیدگاه نئوکلاسیک برای توسعه، رهایی بازارها از کنترل و مقررات دولتی است؛ به طوری که سرمایه، کالاها و خدمات، آزادی حرکت کامل داشته باشند.

دیدگاه‌های انتقادی در دهه ۱۹۷۰ ظاهر شدند که ابعاد فرهنگی و اخلاقی توسعه را برجسته کردند. این انتقادات به لزوم گسترش مفهوم توسعه در ابعاد اجتماعی و امنیت انسانی تمرکز کردند. یکی از نتایج قابل توجه در این زمینه، مفهوم توسعه انسانی است که شامل ظرفیت افراد برای زندگی طولانی و سالم، کسب دانش و دسترسی به منابع مورد نیاز برای زندگی با استاندارد مناسب است.

مفهوم توسعه انسانی دست‌کم از دو جهت بر نظریه توسعه تأثیر گذاشت. نخست، ناکافی بودن نظریه‌هایی که بر کل ملتها یا جوامع متمرکز هستند و از عوامل کلان اقتصادی برای توضیح تفاوت در شرایط توسعه و اندازه‌گیری توسعه استفاده می‌کنند: این نظریه‌ها نمی‌توانند پیش‌بینی کنند که آیا ثروت و رفاه مادی تولیدشده در سطح ملی به طور گسترده در بین مردم توزیع شده و شرایط را برای توسعه انسان فراهم آورده است. دوم، مفهوم توسعه به عنوان توسعه انسانی بر اهمیت دولت تأکید مجدد دارد. دولت نقش مهمی را در حفاظت و پیشبرد رفاه پایدار انسان ایفا می‌کند و باید سیاست‌هایی را تنظیم نماید که دسترسی همه افراد به سرمایه انسانی، دارایی‌های مولد و تسهیلات اعتباری را بهبود بخشد و از منافع مشروع تولیدکنندگان، مصرف‌کنندگان، کارگران و گروه‌های آسیب‌پذیر جامعه حمایت کند. این پژوهش به مبانی نظری مرتبط با توسعه انسانی نیز توجه داشته و علاوه بر عوامل اقتصادی، عوامل اجتماعی و آموزشی، سیاسی و زیست‌محیطی را نیز مدنظر داشته است.

پژوهشگران ایرانی نیز عوامل متعددی را در توسعه مؤثر دانسته‌اند. به عنوان مثال می‌توان از احترام به قانون و قانونمندی (برادران شرکاء، ۱۳۹۷)، نظام پیگیری مناسب برای تحقق برنامه‌ها (بهکیش، ۱۳۹۷)، وجود استراتژی واحد (دژپسند، ۱۳۹۷) و عدالت اجتماعی (سبحانی، ۱۳۹۷) نام برد. محققان ایرانی همچنین درباره موانع توسعه از عواملی مانند تو در تویی نهادی (دینی ترکمانی، ۱۳۹۷)، ناسازگاری بین اهداف و منابع در برنامه‌های توسعه (عسلی، ۱۳۹۷) و تعارض در تصمیم‌گیری‌ها (نیلی، ۱۳۹۷) یاد کرده‌اند.

۳- روش پژوهش

این پژوهش از روش تحقیق ترکیبی^۱ استفاده کرده و شیوه جمع‌آوری داده در آن با روش دلفی^۲ است. دلفی، یک روش ارتباطی و تعاملی بوده که برای بهره‌برداری از هم‌اندیشی خبرگان ایجاد شده است. در این روش، به صورت معمول پرسشنامه‌ها میان افراد توزیع شده و بازخوردها به ایجاد پرسش‌نامه‌های جدید می‌انجامد. این روش برای شناسایی مهم‌ترین شاخص‌های تصمیم‌گیری قابل استفاده است. روش دلفی بر اساس رویکرد پژوهش جدلی نظر، پادنظر و درنهایت ساخت اجماع جدید شکل گرفته که به دنبال ایجاد نظریه یا راه‌حل‌های نوین است.

اساس روش دلفی بر این است که نظر متخصصان هر حوزه علمی، فنی یا سیاستی معتبرترین و قابل اتکاترین است؛ بنابراین برخلاف روش‌های پژوهش پیمایشی، اعتبار روش دلفی به اعتبار علمی و تخصصی شرکت‌کنندگان بستگی دارد. شکل بخشی به جریان اطلاعات میان شرکت‌کنندگان، ارائه بازخورد و افشا نکردن هویت آنان از پایه‌های روش دلفی می‌باشند.

در اجرای روش دلفی تفاوت‌هایی وجود دارد. شیوه معمول اجرای این روش، طراحی پرسشنامه توسط تیم پژوهشگران و ارسال آن به گروه متخصصان است. پاسخ‌ها به پرسشنامه‌های دور اول، خلاصه‌نویسی شده و در اختیار پاسخ‌دهندگان قرار می‌گیرند. به همین ترتیب این فرایند ادامه خواهد یافت تا اینکه اجماع نظرات حاصل شده یا عدم توافق متخصصان مشخص شود. مراحل زیر برای انجام روش دلفی پیشنهاد شده است:

تشکیل تیم اجرایی، انتخاب گروه‌های متخصص، تنظیم پرسش‌نامه دور اول، بررسی نوشتاری پرسشنامه، ارسال دور اول پرسش‌نامه‌ها به متخصصین، تحلیل پاسخ‌های دور اول، تنظیم پرسش‌نامه دور دوم، ارسال دور دوم پرسش‌نامه‌ها به متخصصین، تحلیل پاسخ‌های دور دوم و تکرار مراحل تنظیم و ارسال پرسشنامه و تحلیل پاسخ‌ها تا رسیدن به اجماع و در پایان تدوین گزارش توسط تیم اجرایی (Keeney et al., 2006).

پرسشنامه مورد استفاده در این پژوهش، شامل هشت سؤال اصلی بوده که در پنج سؤال اول ۴۰ مورد مؤثر در توسعه (ارتقای توسعه، موانع، عوامل مهم در برنامه ششم توسعه، اهمیت و فاصله زمانی وقوع بحران) به ارزیابی صاحب‌نظران گذارده شد و رتبه‌بندی آنها بر اساس طیف نوع لیکرت^۳ (Sandiford & Ap, 2013) انجام شد. بر اساس نظر Taherdoost^۴ (2019)، بهترین تعداد رتبه‌بندی برای طیف لیکرت، ۶ و ۷ است. به همین ترتیب،

1. Mixed method: ترکیبی از روش‌های پژوهش کمی و کیفی

2. Delphi Method

3. Likert-type scale

4. Taherdoost, H. (2019). Importance of technology acceptance assessment for successful implementation and development of new technologies. *Global Journal of Engineering Sciences*, 1(3).

طیف رتبه‌بندی انتخاب شده برای این گزارش ۶ می‌باشد و به پاسخ‌دهندگان اجازه می‌دهد علاوه بر اینکه مهم‌ترین اولویت‌های توسعه را از دیدگاه خود انتخاب کنند، اولویت‌های بسیار بالا، بالا، متوسط، پایین و بسیار پایین را برای موارد مرتبط با توسعه انتخاب نمایند.

علت انتخاب طیف نوع لیکرت نسبت به روش‌های اولویت‌بندی جفتی در این گزارش، سهولت استفاده از آن برای تعداد بالای پاسخ‌دهندگان است. برای دقت در صحت انتخاب‌ها، پرسش‌ها به گونه‌ای طراحی شده است که ارزیابی خطای اولویت‌ها از طریق محاسبه ضریب همبستگی پاسخ‌ها به پرسش‌ها امکان‌پذیر باشد. سؤال ششم در ارتباط با شیوه برنامه‌ریزی توسعه بوده که از طیف نوع لیکرت استفاده کرده است. سؤال هفت و هشت، سؤالات چهارگزینه‌ای هستند. پس از هر کدام از سؤال‌های اصلی، یک سؤال پیگیری می‌آید و از پاسخ‌دهنده می‌خواهد توضیحاتی را که در طیف نوع لیکرت امکان بیان نداشتند را اضافه کند.

پژوهش از روش تحلیل اثرات متقابل^۱ استفاده نکرده است. روش تحلیل اثرات متقابل به گفته تئودر گوردون^۲ (۱۹۹۴) پدیدآورنده این روش تحلیل دارای ضعف‌های می‌باشد. وی در مورد محاسبه اثرات متقابل بیان کرده است که در رویکردی ظریف‌تر و پرکاربردتر، احتمالات اولیه فرض می‌کنند کارشناسانی که قضاوت‌های احتمالی را انجام می‌دهند، دیدگاهی از آینده را در نظر دارند که مجموعه‌ای از رویدادها و احتمالات آنها را شامل می‌شود؛ بنابراین در تخمین احتمال وقوع هر رویداد از ابتدا احتمال وقوع سایر رویدادها در نظر گرفته می‌شود. در واقع، رویدادها قبلاً در ذهن متخصص تأثیر متقابل دارند. پیش‌فرض این پژوهش بر همین اساس است. علاوه بر این، روش اثرات متقابل فرض می‌کند که به نحوی و در برخی کاربردها، احتمالات شرطی دقیق‌تر از تخمین‌های احتمالات پیشینی هستند، اما این امر ثابت نشده است.

همان‌گونه که قبلاً اشاره شد حداقل تعداد پاسخ‌دهندگان پرسشنامه‌ها وابسته به اعتبار تخصصی افراد شرکت‌کننده است و حتی گروه متخصصین ۸ نفره می‌تواند نتایج قابل اتکایی را وابسته به طرح پژوهش ارائه نمایند (Ogbeifun et al., 2016).

در این پژوهش دعوت از ۵۰ متخصص و فعال توسعه، هدف‌گذاری شد تا ابعاد مختلف اقتصادی، سیاسی و اجتماعی، صنعت و فناوری و محیط‌زیست و منابع طبیعی توسعه را پوشش دهند. در تاریخ ۴ تیر ۱۴۰۰ فرایند ارسال پرسش‌نامه آغاز شد و برای ۱۴۹ فرد حقیقی، ۵۹ نفر رؤسای سازمان‌های تخصصی و رؤسای استانی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی و ۱۱۷ نفر از معاونان و رؤسای سازمان‌های دولتی، غیردولتی و پژوهشکده‌ها فرستاده شد. مهلت ارسال پاسخ‌ها، ۲۳ تیر ۱۴۰۰ اعلام شد و تا ۳۱ تیر ۱۴۰۰ و سپس ۱۵ مرداد ۱۴۰۰ تمدید شد. در زمان دریافت پاسخ‌ها، پرسش‌نامه برای صاحب‌نظرانی که توسط افراد پاسخ‌دهنده معرفی می‌شدند نیز فرستاده شد.

---

1. Cross-Impact Method
2. Theodore Jay Gordon

۱۸۳ نفر به پرسشنامه پاسخ دادند که بیش از ۵۰ درصد آنها در حوزه فرابخشی (برنامه‌ریزی و متمرکز بر بخش‌های مختلف توسعه) و دیگر پاسخ‌دهندگان در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، صنعت و فناوری، محیط‌زیست، منابع طبیعی و کشاورزی فعالیت داشتند. برخی از پاسخ‌دهندگان در بیش از یک حوزه مورد بررسی فعال بودند. از میان کل پاسخ‌دهندگان، در حدود ۶۶ نفر بخش دولتی، ۵۷ نفر بخش خصوصی و ۶۰ نفر هم در بخش دانشگاه و پژوهش فعال بودند. برخی از پاسخ‌دهندگان به بیش از یک بخش تعلق داشته و به عنوان مثال در هر دو حوزه دانشگاهی و دولتی فعال بودند.

مقرر شد پس از جمع‌آوری بازخورد اولیه، دور دوم پرسشنامه توزیع شود و در نهایت دور سوم پرسشنامه‌ها پس از تجمیع نظرات پرسشنامه دوم و ویرایش آن در اختیار افراد شرکت‌کننده قرار گیرد، اما به علت اجماع بالای صاحب‌نظران ($ICC=0.96$)^۱ نیاز به انجام دوره‌های بعدی پژوهش منتفی گردید. بر همین اساس، این پژوهش از پایایی بالایی برخوردار است و صاحب‌نظران شرکت‌کننده در این پژوهش پاسخ‌های مشابهی را به سؤالات داده‌اند. همچنین پاسخ به سؤالات طراحی شده برای دریافت خطای انتخاب، اولویت‌ها مورد ارزیابی قرار گرفت و میانگین صحت اولویت‌ها برای پاسخ‌دهندگان، ۸۳ درصد ارزیابی شد.

داده‌های کمی، پس از تحلیل و وزن‌دهی، در نمودارهای هیستوگرام قرار گرفتند و برای تحلیل آنها از نرم‌افزار اس پی اس اس^۲ استفاده شد. تحلیل داده‌های کیفی این پژوهش به وسیله نرم‌افزار ان ویو^۳ انجام گرفت. به وسیله این نرم‌افزار ۶۲۴ کد^۴ در داده‌های پژوهش شناسایی شد که ذیل ۲۳ مفهوم اصلی (نود)^۵ دسته‌بندی شدند. از بین این مفاهیم، ۲۰ عدد از آنها جزء موارد استفاده شده در طیف نوع لیکرت این پژوهش بودند و سه مورد دیگر توسط پاسخ‌دهندگان اضافه شد.

---

1. Interclass correlation coefficient
2. SPSS
3. NVivo
4. Code
5. Node

۴- تشریح مؤلفه‌های مرتبط با توسعه

بر اساس مبانی نظری توسعه انسانی، این پژوهش از شیوه استیج STEEG به عنوان چهارچوب مرجع برای اسکن و جمع‌آوری داده‌های مربوط به توسعه استفاده می‌کند. STEEG مخفف جامعه، فناوری، اقتصاد، محیط‌زیست و حکمرانی است^۱ (Policy Horizons, 2020). این شیوه همچنین برای مطالعات مربوط به آینده‌نگری استفاده می‌شود. البته باید توجه داشت که بین این دسته‌بندی‌ها خط جداکننده‌ای وجود ندارد (به عنوان مثال، مسائل مربوط به محیط‌زیست و اقتصاد بر جامعه نیز تأثیر خواهد گذاشت).

بر اساس شیوه استیج، پرسشنامه استفاده شده در این پژوهش پیرامون پنج عامل به شرح زیر است:

- ۱- محیط زیست، منابع طبیعی و کشاورزی
- ۲- نظام اقتصادی و تشکیل سرمایه
- ۳- فناوری، صنعت و شرایط تجارت خارجی
- ۴- منابع انسانی و نظام اجتماعی
- ۵- حکمرانی و نظام سیاسی

برای هر یک از این پنج عامل کلی، توضیحات مختصری در ادامه ارائه خواهد شد:

۴-۱- محیط‌زیست، منابع طبیعی و کشاورزی

۴-۱-۱- محیط‌زیست و منابع طبیعی

از عوامل اصلی مؤثر در توسعه اقتصادی، منابع طبیعی است. در میان منابع طبیعی، آب، زمین و کیفیت خاک، جنگل، مواد معدنی و منابع انرژی بسیار مهم هستند. منابع طبیعی شرط لازم رشد اقتصادی است، اما شرط کافی نیست و مدیریت منابع از اهمیت بیشتری برخوردار می‌باشد. ژاپن و هند دو نمونه متناقض هستند. در کشورهای کمتر توسعه یافته، برخی از منابع طبیعی مورد استفاده قرار نمی‌گیرند، کم یا نادرست استفاده می‌شوند. برخی از چالش‌های این بخش عبارت‌اند از:

- یکی از چالش‌ها و اولویت‌های مهم در بخش منابع طبیعی، آب است. سطح آب‌های زیرزمینی کشور رو به کاهش بوده و آب‌های جاری سطحی هم دچار سوء مدیریت است که منجر به منازعاتی شده است. خشکسالی در بیشتر استان‌ها در حال بروز است. میزان بارندگی سالانه در ایران، کمتر از ۵۰ میلی‌متر در بیابان‌ها تا ۲۲۷۵ میلی‌متر در رشت متغیر است. میانگین بارندگی سالانه ۲۲۸ میلی‌متر بوده و تقریباً ۹۰ درصد کشور خشک یا نیمه‌خشک است. از میانگین حجم بارندگی ۳۷۶ کیلومتر مکعب در سال، ۶۶ درصد پیش از رسیدن به رودخانه‌ها تبخیر می‌شود (FAO, 2021).

1. Society, Technology, Economy, Environment and Governance

- تغییرات اقلیمی در بین کشورهای خاورمیانه، به‌ویژه ایران بسیار شدید است. در میان کشورهای خاورمیانه، ایران به صورت متوسط افزایش دمای ۲,۶ درجه سانتی‌گراد و ۳۵ درصد کاهش بارندگی را در دهه‌های آینده تجربه خواهد کرد. انتشار گازهای گلخانه‌ای توسط ایران نزدیک به ۶۱۶,۷۴۱ میلیون تن بوده و در کنار چندین کشور دیگر رتبه هفتم در انتشار گازهای گلخانه‌ای جهان را دارد (Mansouri Daneshvar et al., 2019).
- فرسایش خاک‌های موجود و غیربهداشتی شدن تدریجی خاک‌های کشاورزی بایر کشور از چالش‌های مهم دیگر منابع طبیعی در ایران است.
- قسمتی بسیار اندک از منابع طبیعی جنگل‌ها، مراتع، بیابان‌ها، دریاها، کوه‌ها و سایر منابع بکر ایران برای بهره‌برداری مورد مطالعه و تحقیق واقع شده‌اند. بهره‌برداری از این منابع می‌تواند جایگزین استخراج و صادرات بی‌رویه نفت باشد.
- اجرای سند آمایش سرزمین با فراهم آوردن امکان بهره‌برداری صحیح و علمی از منابع ایران می‌تواند به عنوان یک فرصت به توسعه کشور کمک کند.

۴-۱-۲- مازاد قابل فروش کشاورزی

- افزایش تولیدات کشاورزی همراه با افزایش بهره‌وری برای توسعه یک کشور مهم است؛ اما آنچه مهم‌تر است این که مازاد قابل فروش کشاورزی افزایش یابد. اصطلاح «مازاد قابل فروش» به مازاد تولید در بخش کشاورزی بیش از نیاز مردم روستا اشاره دارد. اهمیت مازاد قابل فروش در یک اقتصاد در حال توسعه از این واقعیت ناشی می‌شود که می‌تواند تأمین‌کننده غذای جمعیت صنعتی شهری باشد. با توسعه اقتصاد، نسبت جمعیت شهری افزایش می‌یابد و تقاضای فزاینده‌ای برای محصولات غذایی کشاورزی ایجاد می‌شود. اگر این تقاضاها به اندازه کافی برآورده نشوند، کمبود مواد غذایی در مناطق شهری رشد را متوقف می‌کند. در صورتی که کشوری نتواند مازاد قابل عرضه در بازار را به میزان کافی تولید کند، چاره‌ای جز واردات مواد غذایی نخواهد بود که ممکن است باعث ایجاد مشکل تعادل در تراز پرداخت‌ها شود. اگر برخی از کشورها بخواهند سرعت صنعت را افزایش دهند، نباید اجازه دهند که کشاورزی این کشورها عقب باشد. تأمین محصولات کشاورزی مخصوصاً محصولات غذایی باید افزایش یابد، زیرا استقرار صنایع در شهرها باعث جابجایی ثابت جمعیت از حومه به شهر می‌شود. برخی از چالش‌های این بخش عبارتند از:
- بهره‌وری پایین بخش کشاورزی با توجه به معیارهای روز جهان یکی از چالش‌های بخش کشاورزی در ایران می‌باشد. ایران رتبه ۶۱ بهره‌وری بخش کشاورزی را میان ۱۸۹ کشور جهان در سال ۲۰۱۸ داشته است (Global Economy, 2018).

بخش کشاورزی منابع فیزیکی بسیار زیادی را از گذشته با هزینه دولت فراهم کرده است. اصل ۴۴ در این بخش کم توفیق بوده است و قابلیت های دریافت کنندگان اعتبار مالی برای تولید محصول و نظارت بر آن در نظر گرفته نمی شود. حمایت مالی بیشتر در قالب تسهیلات از تولیدکنندگان محصولات کشاورزی، مورد تأکید قرار گیرد.

۲-۴- نظام اقتصادی و تشکیل سرمایه

۴-۲-۱- نظام اقتصادی

کشورهای جهان سوم در زمان حاضر باید مسیر توسعه خود را پیدا کنند. این کشورها نمی توانند لزوماً از همه منابعی که کشورهای توسعه یافته استفاده کرده اند مانند استعمار و استعمار بهره بگیرند. برخی از گزینه های پیش روی کشورهای در حال توسعه می توانند مسیر توسعه سرمایه گذاری همراه با یک نظام بازار کارآمد بوده یا برنامه ریزی اقتصادی مانند تجربه کشور چین داشته باشند.

۴-۲-۲- تشکیل سرمایه

نقش استراتژیک سرمایه در بالا بردن سطح تولید به طور سنتی در علم اقتصاد پذیرفته شده است. اکنون به طور جهانی تصویب شده است که می خواهد سرعت رشد را تسریع کند، با هدف بالا بردن سطح سرمایه گذاری، نیازمند به پس انداز نسبتاً بالایی از درآمد خود است. اقتصاددانان به درستی ادعا می کنند که کمبود سرمایه مانع اصلی رشد است و هیچ برنامه توسعه ای موفقیت آمیز نخواهد بود مگر اینکه عرضه کافی سرمایه در پیش باشد. آمار بیانگر آن است که تشکیل سرمایه در ایران (درصدی از تولید ناخالص داخلی)^۱ از ۳۵ درصد در سال ۲۰۰۱ به ۲۲ درصد در سال ۲۰۲۰ کاهش یافته است (World Bank, 2020). همچنین مشارکت بخش خصوصی و عمومی برای ایجاد سرمایه فیزیکی و زیرساخت ها از راهکارهای مهم توسعه است که کشورهای توسعه یافته از آن استفاده کرده اند.

۴-۲-۳- مدیریت حجم نقدینگی، درآمدها و هزینه های دولت، مالیات و بودجه ریزی

تخصیص کارآمد منابع مالی علاوه بر ارتقای رشد اقتصادی، منتهی به برقراری رفاه و عدالت اجتماعی می شود. مدیریت مؤثر درآمدها و هزینه های عمومی، بهره گیری از منابع محدود مالی و دارایی ها را بهینه کرده و تحقق اهداف توسعه ای بیشتری را ممکن می سازد. برخی از چالش های این بخش در ادامه بیان شده است:

مالیات یکی از عناصر اصلی اما فراموش شده سیاست های توسعه است. استقرار نظام صحیح مالیاتی، منابع مورد نیاز برای توسعه را فراهم کرده و با بازتوزیع درآمدها و منافع توسعه، برابری در جامعه و

1. Gross fixed capital formation (% of GDP)

تمایل افراد به توسعه را افزایش می‌دهد. درآمدهای مالیاتی ایران در سال ۱۴۰۰، سیصد و پنج هزار میلیارد تومان گزارش شده است. میزان درآمدهای مالیاتی ایران سالانه به طور متوسط ۲۲,۸۴۰ میلیارد دلار می‌باشد. پیش‌بینی برنامه ششم توسعه برای نسبت مالیات به محصول ناخالص داخلی ۷,۴ درصد بوده است، اما این شاخص در سال ۱۳۹۸ رقم ۶,۸ درصد را نشان می‌دهد.

- جمع کل نقدینگی کشور در سال ۱۳۹۹ به ۳۱۳۰۰,۲ هزار میلیارد ریال رسیده است که نسبت به پایان سال ۱۳۹۸، ۲۶,۶ درصد رشد داشته است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۹). در سال ۱۴۰۰ نرخ تورم سالانه ۴۴,۲ درصد است. تورم به افزایش شدید هزینه‌های تولید انجامیده که خود به رکود تولید و ساختار نامناسب تولید دامن می‌زند.

- وابستگی به درآمدهای نفتی برای توسعه و اداره کشور، برنامه‌ای پایدار نبوده و مانع ثبات است. در ایران بخش عمده تولید به نفت وابسته است، حتی تولیدی که ارزی در آن لازم نیست. در این زمینه دو نوع وابستگی وجود دارد: وابستگی مستقیم که قابل مشاهده است؛ و وابستگی غیرمستقیم که قابل مشاهده نیست. وابستگی غیرمستقیم را در سال‌هایی که ذخایر ارزی افزایش می‌یابد می‌توان مشاهده کرد. در سال‌های ازدیاد ذخایر ارزی، به سمت واردات هجوم آورده می‌شود. در نتیجه فعالیت واحدهایی تولیدکننده کالاهایی که وارداتی هستند، متوقف می‌شود. بنابراین اگر ارزش کم باشد، تولید کالاهایی که به ارزش نیاز دارند متوقف می‌شود (وابستگی نوع اول) و اگر ارزش زیاد باشد، وابستگی نوع دوم باعث کاهش تولید داخل می‌شود. فارغ از میزان ارزش تا زمانی که ساختار تولید وابسته به درآمدهای نفت باشد و تجارت خارجی در جهت توسعه هدایت نیابد، تولید داخلی آسیب می‌بیند (عظیمی، ۱۳۹۲).

- ساختار بودجه‌ریزی نیازمند تغییرات اساسی است. به عنوان مثال، در سال‌های اخیر اقدامات اساسی جهت اجرای بودجه‌ریزی عملیاتی (مبتنی بر عملکرد) در ایران آغاز شده است. بودجه‌ریزی عملیاتی به سازوکارها و فرایندهای تأمین بودجه بخش عمومی اشاره دارد که برای تقویت ارتباط بین بودجه و خروجی‌ها از طریق استفاده منظم از اطلاعات عملکرد رسمی، با هدف بهبود تخصیص و کارایی فنی هزینه‌های عمومی طراحی می‌شوند. تغییر به بودجه‌ریزی مبتنی بر عملکرد توسط بسیاری از سازمان‌های بین‌المللی توصیه شده است، چراکه در این روش تخصیص منابع عمومی شفاف‌تر بوده و دینفعان را در مورد نتایج هزینه‌ها آگاه کرده و به سؤالاتی از قبیل آنکه چه چیزی از منابع تخصیص یافته حاصل می‌شود پاسخ می‌دهد (Allen and Thommasi, 2001; Nemeč & de Vries, 2019). بودجه‌ریزی عملیاتی در کشور از سال ۱۳۸۰ و در پروژه اصلاح نظام بودجه‌ریزی ایران مطرح شد.

۴-۳- فناوری، صنعت و شرایط تجارت خارجی

نظریه کلاسیک تجارت برای مدت‌ها توسط اقتصاددانان مورد استفاده قرار می‌گرفت تا بتوانند استدلال کنند که تجارت بین ملت‌ها همیشه برای آنها سودمند است. این تئوری پیشنهاد می‌کند که کشورهای کمتر توسعه یافته در حال حاضر باید در تولید محصولات اولیه یا خام تخصص داشته باشند، زیرا در تولید خود از مزیت نسبی برخوردار هستند. برعکس، کشورهای پیشرفته دارای مزیت نسبی در تولیدات ماشین‌آلات و تجهیزات هستند و بنابراین باید در آنها تخصص داشته باشند. در سال‌های اخیر، یک مکتب قدرتمند تحت رهبری راثول پربیش ظهور کرده است که شایستگی تجارت بی‌حد و مرز بین کشورهای پیشرفته و توسعه نیافته را از دو لحاظ نظری و تجربی مورد تردید قرار می‌دهد.

تحقیقات و مطالعات تجربی ثابت کرده‌اند که تجارت خارجی برای کشورهایی که توانسته‌اند در مدت نسبتاً کوتاهی صنایع را راه‌اندازی کنند، مفید است. این کشورها دیر یا زود بازارهای بین‌المللی محصولات صنعتی خود را تصرف کردند. بنابراین، یک کشور در حال توسعه نه تنها باید سعی کند هرچه زودتر در تجهیزات سرمایه‌ای و همچنین سایر محصولات صنعتی به خود متکی باشد، بلکه باید تلاش کند توسعه صنایع خود را به چنین سطح بالایی برساند که به مرور زمان کالاهای تولیدی به عنوان صادرات اصلی کشور جایگزین محصولات خام اولیه (با ارزش افزوده کمتر) شوند. همچنین تکیه بر صنایع کاربر می‌تواند مشکلات بیکاری را در جامعه کمتر کند. برخی از چالش‌های این بخش عبارتند از: نیاز به جایگزینی صادرات کالاهای تولیدی با صنعتی، ضرورت حمایت از فناوری‌ها و محصولات پیشرفته صنعت، تشویق و تحرک تولید و از بین بردن موانع قانونی مرتبط با آن، استقرار صنایع کاربر به منظور کاهش بیکاری در کشور.

- صادرات غیرنفتی ایران در سال ۱۳۹۹، ۳۵ میلیارد دلار ارزش داشته که نسبت به سال ۱۳۹۸، ۶٫۴ درصد کاهش داشته است. تعداد کشورهای تأمین‌کننده هشتاد درصد درآمد صادراتی ایران از ۲۳ کشور در سال ۱۳۸۰ به ۹ کشور در سال ۱۳۹۹ کاهش یافته است. همچنین صادرات غیرنفتی ایران به صادرات مواد خام (که ارزش افزوده کمتری دارند) وابسته است (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۴۰۰).

۴-۴- منابع انسانی و نظام اجتماعی

۴-۴-۱- منابع انسانی

منابع انسانی عامل مهمی در توسعه اقتصادی است. انسان، نیروی کار را برای تولید فراهم می‌کند و اگر نیروی کار در کشوری کارآمد و آموزش‌دیده باشد، ظرفیت آن برای کمک به رشد بالا خواهد بود. در صورت عدم استفاده از منابع انسانی و یا معیوب ماندن مدیریت نیروی انسانی، همان افرادی که می‌توانستند سهم مثبتی در فعالیت‌های توسعه‌ای داشته باشند، می‌توانند مانع توسعه شوند. مدیریت آموزش و هدایت آموزشی و شغلی

بر اساس نیازهای کشور بسیار مهم است. مدیریت ساختار جمعیت با استفاده از سیاست‌های تشویقی می‌تواند نیروی کار جوان را در اختیار نیازهای توسعه کشور قرار دهد. همچنین سلامت جسمی و روحی افراد و امنیت روانی آنها از پیش‌نیازهای حیاتی برای فعالیت‌هایشان در جهت توسعه است. در حال حاضر افراد جامعه تحت تأثیر بیماری همه‌گیر کووید-۱۹ هستند. واکسیناسیون و مدیریت این همه‌گیری برای پیگیری راه توسعه بسیار مهم است. برخی از چالش‌های این بخش عبارت‌اند از:

- آموزش توسعه‌ای و نیاز به مدیریت آموزش مبتنی بر نیازهای توسعه: منابع محدود آموزشی کشور را نباید به حوزه‌های آموزشی غیرمرتبط با توسعه تخصیص داد. این امر نیازمند برنامه‌ریزی برای پذیرش دانشجویان در تحصیلات عالی مرتبط با نیازهای توسعه‌ای کشور و هدایت دانش‌آموختگان به مشاغل مرتبط با تحصیلاتشان است. در سال ۲۰۱۸، نرخ بیکاری بین افراد با تحصیلات عالی ۱۸ درصد بوده است. علاوه بر این ساختار و محتوای آموزشی ابتدایی، متوسطه و عالی باید در جهت نیازها و فرهنگ توسعه تغییر و ارتقا یابد.

- نیاز به افزایش اشتغال: نرخ بیکاری بر اساس آمار بانک جهانی در سال ۲۰۲۱ یازده و نیم درصد بوده است. بر اساس گزارش مرکز آمار ایران، برای نرخ بیکاری متوسط ۱۰٫۲ درصد در طول برنامه ششم پیش‌بینی شده است؛ این شاخص در سال ۱۳۹۸، ۱۰٫۶ درصد بوده است.

۴-۴-۲ فقر و نابرابری

فقر و نابرابری باعث کاهش انگیزه و توان مشارکت افراد در اهداف و فعالیت‌های مرتبط با توسعه می‌شود (عظیمی، ۱۳۹۲). درآمد سرانه کشور از سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۸، ۳۴ درصد کاهش داشته است. با وجود افزایش درآمد اسمی خانوارها، قدرت خرید نسبت به سال ۱۳۹۰ حدود یک سوم کاهش یافته است. نرخ تورم در کنار کاهش درآمد سرانه در سال‌های اخیر منجر به رشد خط فقر در کشور شده است. خط فقر سال ۱۳۹۹ نسبت به سال قبل از آن، ۳۸ درصد رشد داشته است. مهم‌ترین عامل افزایش خط فقر در سال ۱۳۹۹ تورم بالا در دو بخش خوراکی‌ها و مسکن بوده است. حدوداً ۳۱ درصد مردم زیر خط فقر قرار دارند.

همچنین، روند صعودی ضریب جینی و نسبت ده درصد ثروتمندترین به ده درصد فقیرترین جمعیت از سال ۱۳۹۲ نشان‌دهنده افزایش نابرابری و شکاف اجتماعی در نتیجه رشد اقتصادی منفی و تورم بالا بوده است. با توجه به سهم بالاتر خوراک‌ها در سبد هزینه خانوارهای فقیرتر، نرخ تورم بالاتر خوراک در سال‌های اخیر به معنای تنزل وضعیت معیشت خانوارهای با درآمد پایین‌تر است (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۴۰۰).

۴-۴-۳- سرمایه اجتماعی

مشارکت گسترده در برنامه‌های توسعه شرط لازم برای تسریع روند رشد است. با این حال، افراد فقط وقتی احساس می‌کنند که منافع توسعه به طور عادلانه توزیع می‌شود، به فعالیت توسعه علاقه نشان می‌دهند. تجربیات تعدادی از کشورها بیانگر این است که هرگاه نظام اجتماعی معیوب به برخی از گروه‌ها اجازه می‌دهد تا مزایای رشد را به تنهایی مورد استفاده قرار دهند، عموم مردم نسبت به برنامه‌های توسعه دچار بی‌علاقگی می‌شوند. در این شرایط، امید به مشارکت مردم در پروژه‌های توسعه‌ای که توسط دولت انجام می‌شود، کاری بیهوده است. همچنین سرعت رشد اقتصادی در هر کشوری تا حد زیادی به تمایل افراد به توسعه بستگی دارد. از چالش‌های مرتبط با این بخش، مشارکت مردم در برنامه‌های توسعه و توزیع متوازن منافع توسعه میان آنها است.

۴-۴-۴- فساد

فساد در کشورهای در حال توسعه در سطوح مختلف بیداد کرده و به عنوان یک عامل منفی در روند رشد آنها عمل می‌کند. تا زمانی که این کشورها فساد را در سیستم اداری خود ریشه‌کن نکنند، طبیعی است که سرمایه‌داران، بازرگانان و دیگر طبقات قدرتمند اقتصادی به بهره‌برداری از منابع ملی در جهت منافع شخصی خود ادامه دهند. همچنین مقابله با چارچوب‌های فسادزا که امکان سوءاستفاده واسطه‌ها (دلالان) از منافع تولید صنعتی و کشاورزی را در سطوح مختلف ایجاد می‌کند، بسیار ضروری است. در کشورهای در حال توسعه، سیستم نظارتی نیز اغلب مورد سوءاستفاده قرار می‌گیرد و مجوزها همیشه به دلیل شایستگی اعطا نمی‌شوند. بخش خاصی از جامعه هنر، فرار مالیاتی را در کشورهای کمتر توسعه یافته به کمال رسانده است. رتبه ایران بر اساس شاخص درک فساد^۱ ۱۴۹ در میان ۱۸۰ کشور در سال ۲۰۲۰ می‌باشد و نمره ۲۵ از ۱۰۰ را به خود اختصاص داده است. نمره ۰ به معنای بالاترین میزان فساد و نمره ۱۰۰ به معنای پایین‌ترین میزان فساد می‌باشد (Transparency International, 2020).

۴-۵- نظام سیاسی

نظام سیاسی که مشتمل بر ثبات سیاسی، حاکمیت نظم و قانون و سیاست خارجی است. هدف و کارکرد آن، حمایت از مالکیت خصوصی، روابط امن با کشورهای خارجی و مهم‌ترین عوامل تشویق شرکت‌ها برای

1. The Corruption Perceptions Index (CPI)

شاخص ادراک فساد، محصول تحقیقاتی شفافیت بین‌الملل، به شاخص جهانی فساد در بخش عمومی تبدیل شده است. این فهرست یک تصویر سالانه از میزان نسبی فساد بر اساس رتبه‌بندی کشورها و مناطق از سراسر جهان ارائه می‌دهد.

سرمایه گذاری در کشورهای در حال توسعه به شمار می آیند. عدم تمرکز و توجه سیاست خارجی کشورها به اهداف توسعه اقتصادی و اجتماعی، در بسیاری از کشورها عامل کندی روند توسعه بوده است (Yunin et al., 2018).

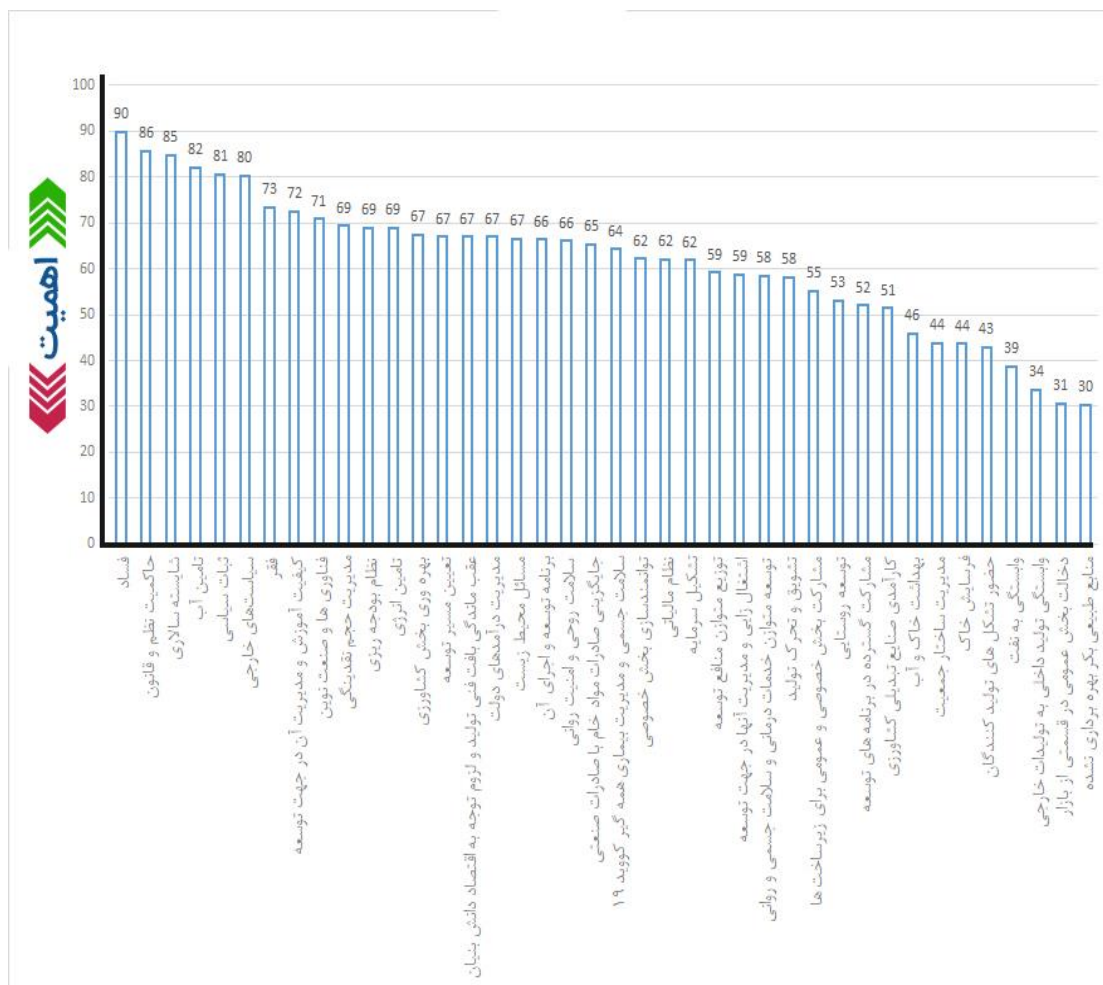
همچنین عدم ثبات سیاسی طولانی مدت از موانع توسعه شمرده شده اند. حاکمیت و نظارت قانون به ثبات سیاسی منجر شده و این امکان را فراهم می سازد که افراد به فعالیت های توسعه ای علاقه مند شده و به امکان استفاده از بازده آنها مطمئن گردند؛ اما وجود نهادهای موازی در سیستم سیاسی، فرایند نظارت قانونی و پاسخگویی را مشکل می سازد.

۵- نتایج پژوهش

۵-۱- عوامل اصلی ارتقای توسعه

پاسخ‌دهندگان نقشه اولویت‌های توسعه کشور، به ترتیب بهبود ۱۴ عامل اصلی را به شیوه وزنی در ارتقای توسعه، مهم قلمداد کردند (نمودار ۱):

- ۱- فساد
  - ۲- حاکمیت نظم و قانون
  - ۳- شایسته‌سالاری
  - ۴- تأمین آب
  - ۵- ثبات سیاسی
  - ۶- سیاست‌های خارجی
  - ۷- فقر
  - ۸- کیفیت آموزش و مدیریت آن در جهت توسعه
  - ۹- فناوری‌ها و صنعت نوین
  - ۱۰- مدیریت حجم نقدینگی
  - ۱۱- نظام بودجه‌ریزی
  - ۱۲- تأمین انرژی
  - ۱۳- بهره‌وری بخش کشاورزی
  - ۱۴- مدیریت درآمدهای دولت
- برای شناسایی این عوامل، به دسته مهم‌ترین وزن ۳، به اهمیت بسیار بالا وزن ۲ و به اهمیت بالا وزن ۱ داده شده است.

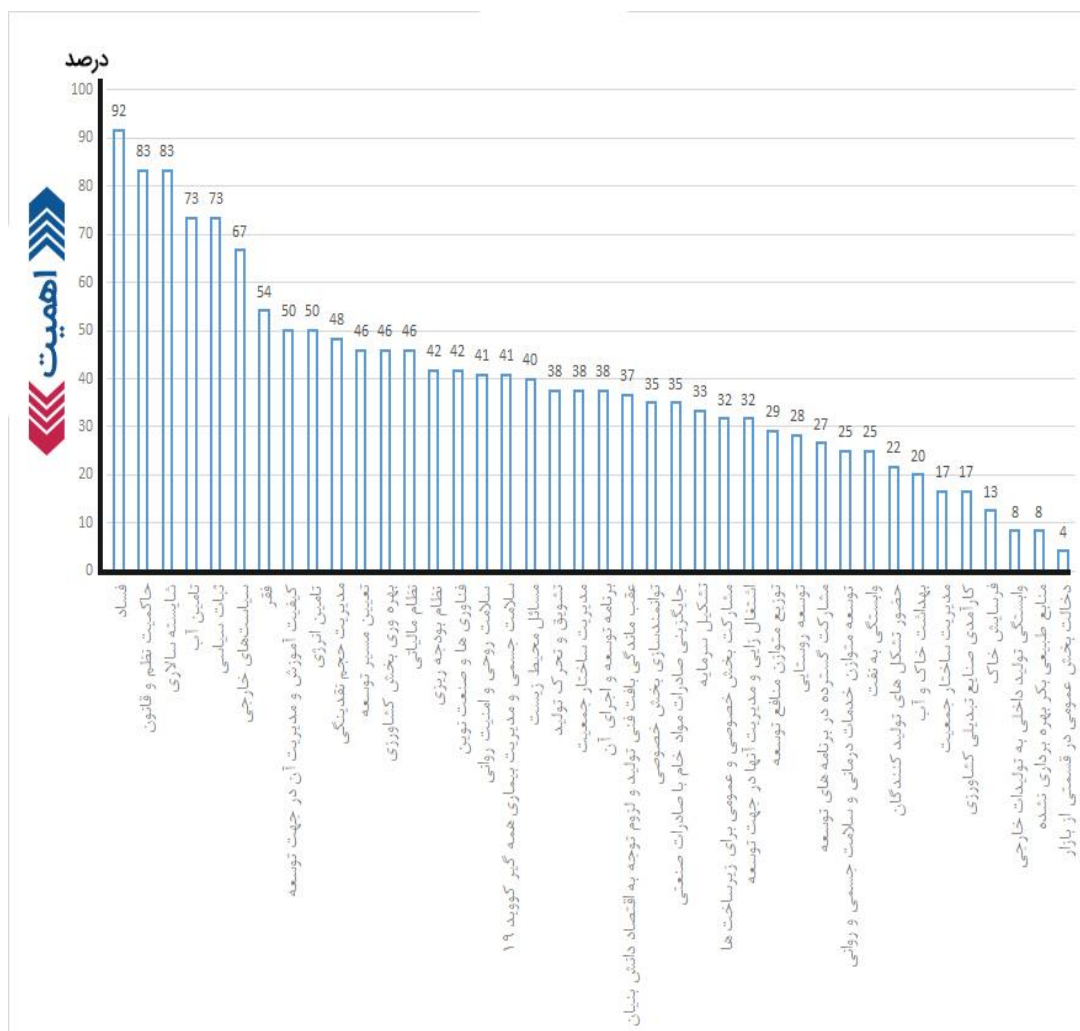
نمودار ۱: مهم‌ترین موارد نیازمند بهبود، وزن دار

پاسخ‌دهندگان نقشه اولویت‌های توسعه کشور، به ترتیب بهبود ۱۴ عامل اصلی را در ارتقای توسعه، مهم‌ترین قلمداد کردند (نمودار ۲):

- ۱- فساد
- ۲- شایسته‌سالاری
- ۳- حاکمیت نظم و قانون
- ۴- تأمین آب
- ۵- سیاست‌های خارجی
- ۶- ثبات سیاسی
- ۷- فقر
- ۸- کیفیت آموزش و مدیریت آن در جهت توسعه

- ۹- تأمین انرژی
- ۱۰- مدیریت حجم نقدینگی
- ۱۱- تعیین مسیر توسعه
- ۱۲- بهره‌وری بخش کشاورزی
- ۱۳- نظام مالیاتی
- ۱۴- نظام بودجه‌ریزی

برای شناسایی این عوامل، مواردی را که صاحب‌نظران بیشتری آنها را مهم‌ترین قلمداد کردند مورد شمارش واقع شدند.

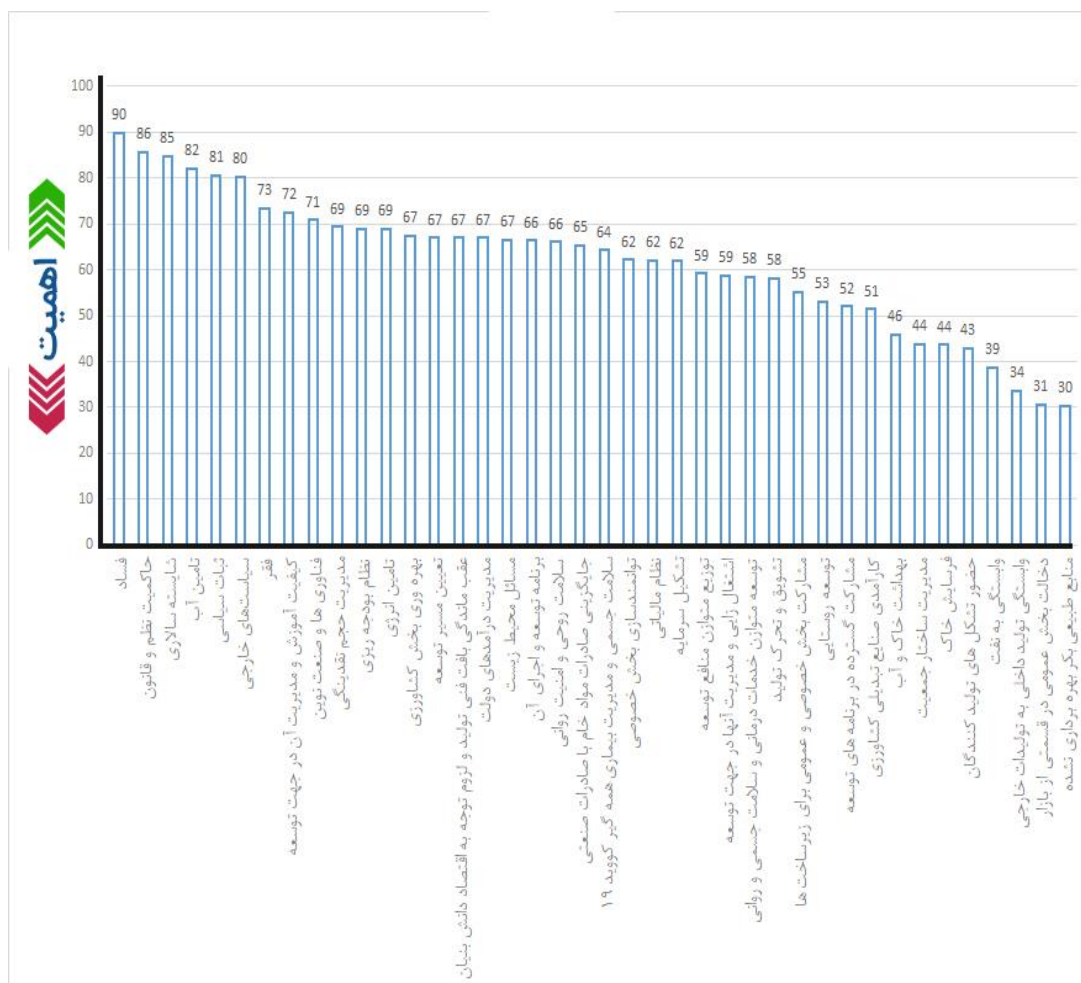

نمودار ۲: مهم‌ترین موارد نیازمند بهبود

۵-۲- عوامل اصلی مانع توسعه

پاسخ‌دهندگان نقشه اولویت‌های توسعه کشور، به ترتیب عدم توجه به ۱۴ عامل را به صورت وزن دار، مهم‌ترین مانع توسعه قلمداد کردند (نمودار ۳):

- ۱- فساد
- ۲- حاکمیت نظم و قانون
- ۳- شایسته‌سالاری
- ۴- سیاست‌های خارجی
- ۵- ثبات سیاسی
- ۶- فقر
- ۷- نظام بودجه‌ریزی
- ۸- مدیریت حجم نقدینگی
- ۹- تعیین مسیر توسعه
- ۱۰- مدیریت درآمدهای دولت
- ۱۱- وابستگی به نفت
- ۱۲- کیفیت آموزش و مدیریت آن در جهت توسعه
- ۱۳- نظام مالیاتی
- ۱۴- برنامه توسعه و اجرای آن

نمودار ۳: موارد مرتبط با موانع توسعه وزن دار

پاسخ‌دهندگان نقشه اولویت‌های توسعه کشور، به ترتیب عدم توجه به ۱۴ عامل اصلی را مهم‌ترین مانع توسعه قلمداد کردند (نمودار ۴):

- ۱- فساد
- ۲- حاکمیت نظم و قانون
- ۳- شایسته‌سالاری
- ۴- سیاست‌های خارجی
- ۵- ثبات سیاسی
- ۶- فقر
- ۷- وابستگی به نفت
- ۸- مدیریت حجم نقدینگی
- ۹- تعیین مسیر توسعه

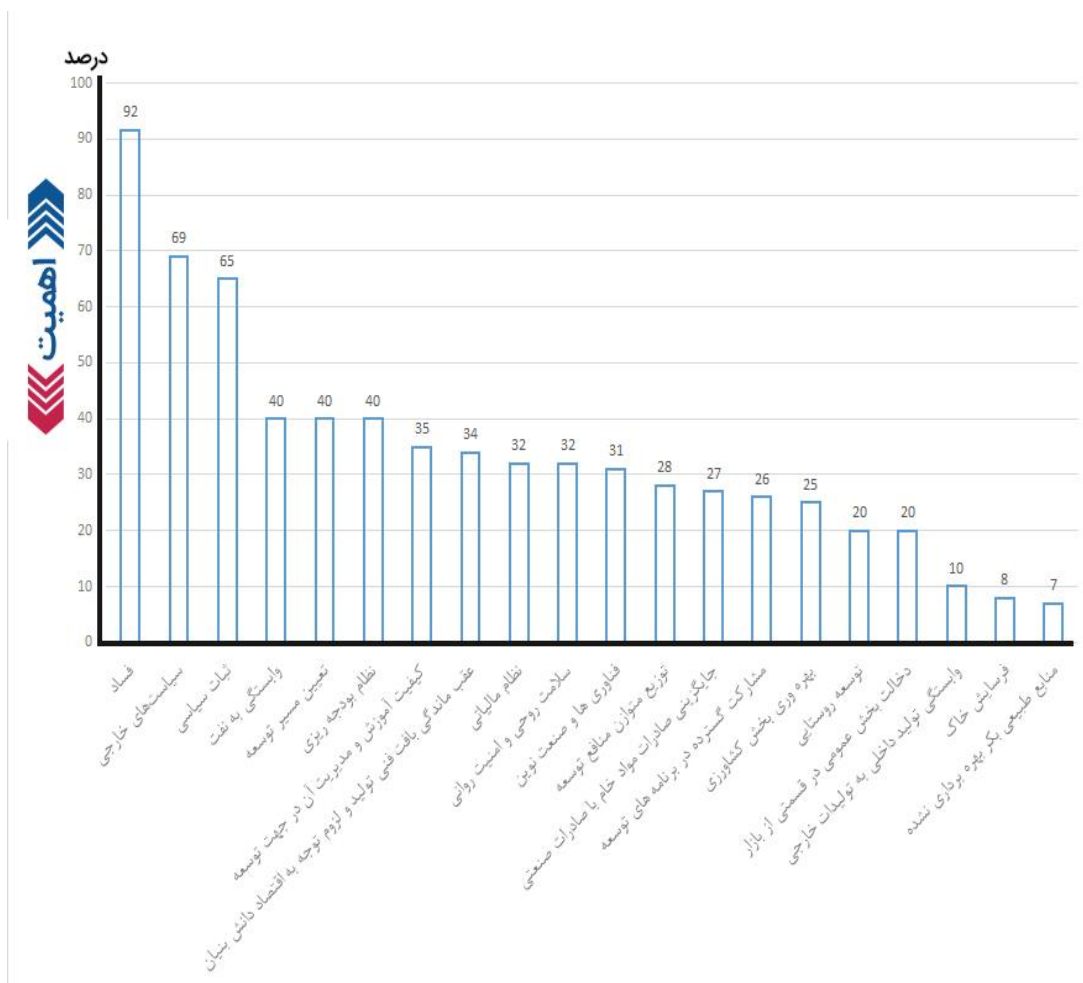
۱۰- تأمین آب

۱۱- نظام بودجه‌ریزی

۱۲- برنامه توسعه و اجرای آن

۱۳- کیفیت آموزش و مدیریت آن در جهت توسعه

۱۴- تأمین انرژی

نمودار ۴: موارد مرتبط با موانع توسعه

۵-۳- مهم‌ترین مؤلفه‌ها در برنامه هفتم توسعه

پاسخ‌دهندگان نقشه اولویت‌های توسعه کشور، به ترتیب پرداختن به ۱۴ عامل اصلی را به صورت وزنی،

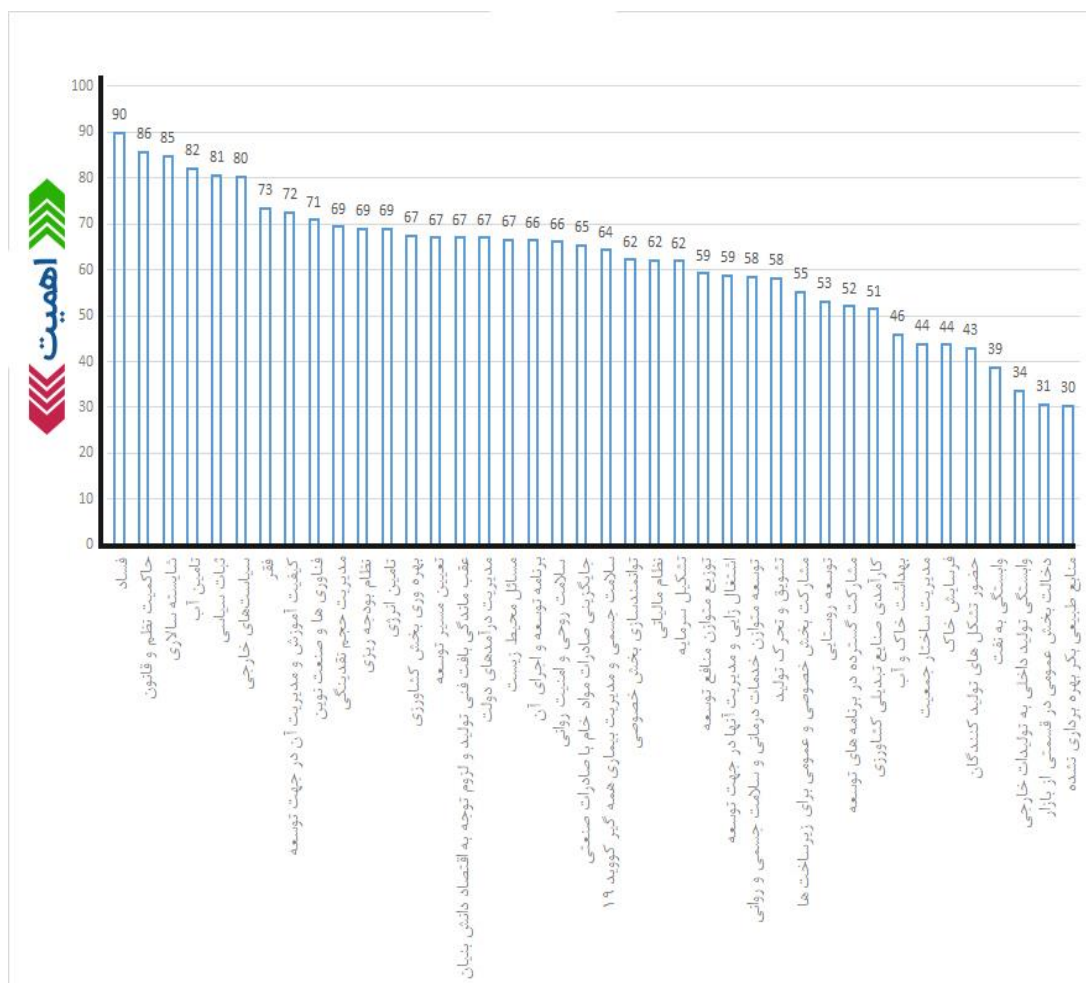
مهم‌ترین در برنامه توسعه هفتم قلمداد کردند (نمودار ۵):

۱- فساد

۲- حاکمیت نظم و قانون

- ۳- شایسته سالاری
- ۴- تأمین آب
- ۵- فقر
- ۶- سیاست های خارجی
- ۷- ثبات سیاسی
- ۸- تأمین انرژی
- ۹- نظام بودجه ریزی
- ۱۰- مدیریت حجم نقدینگی
- ۱۱- کیفیت آموزش و مدیریت آن در جهت توسعه
- ۱۲- برنامه توسعه و اجرای آن
- ۱۳- فناوری ها و صنعت نوین
- ۱۴- تعیین مسیر توسعه

نمودار ۵: مهم‌ترین محورهای برنامه توسعه وزن‌دار

پاسخ‌دهندگان نقشه اولویت‌های توسعه کشور، به ترتیب پرداختن به ۱۴ عامل اصلی را مهم‌ترین در برنامه توسعه هفتم قلمداد کردند (نمودار ۶):

- ۱- فساد
- ۲- تأمین آب
- ۳- حاکمیت نظم و قانون
- ۴- شایسته‌سالاری
- ۵- فقر
- ۶- سیاست‌های خارجی
- ۷- ثبات سیاسی
- ۸- تأمین انرژی
- ۹- نظام بودجه‌ریزی

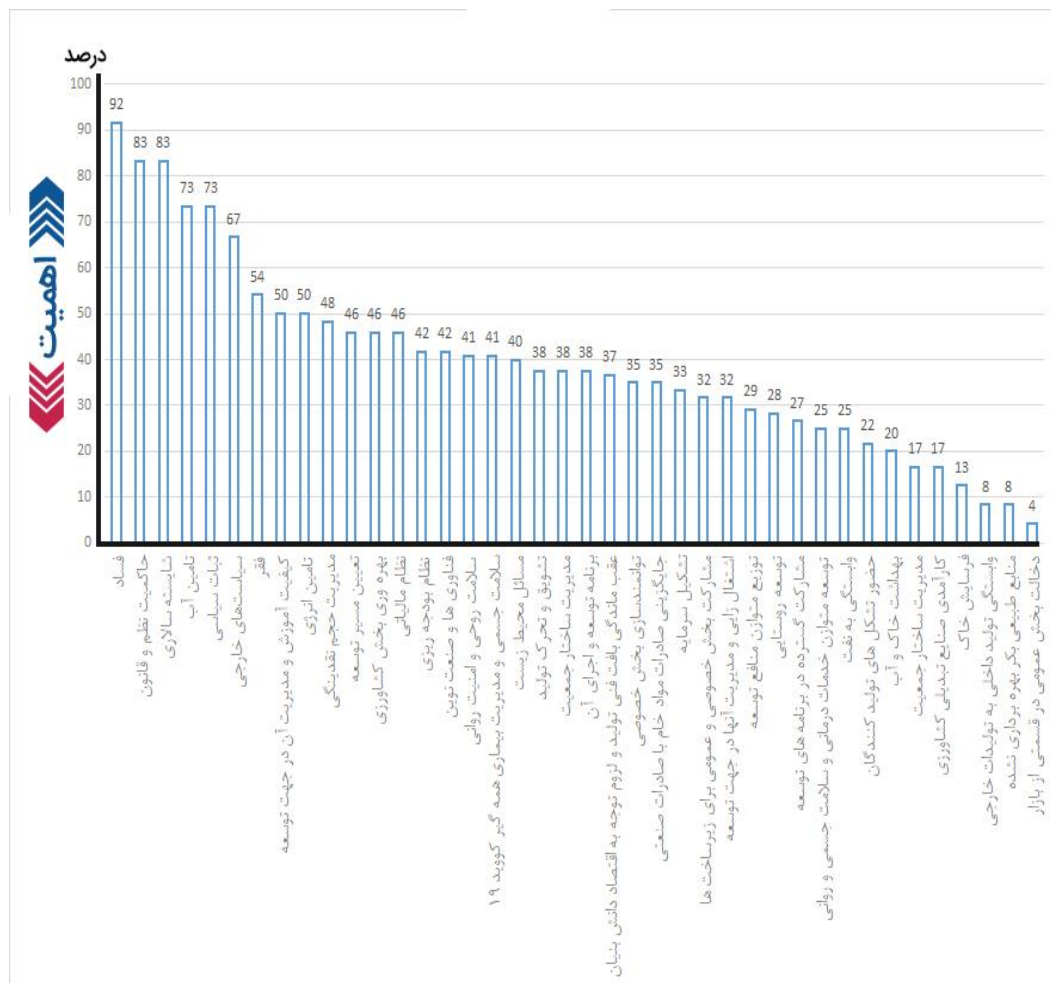
۱۰- مدیریت حجم نقدینگی

۱۱- کیفیت آموزش و مدیریت آن در جهت توسعه

۱۲- برنامه توسعه و اجرای آن

۱۳- نظام مالیاتی

۱۴- تعیین مسیر توسعه

نمودار ۶: مهم‌ترین محورهای برنامه توسعه

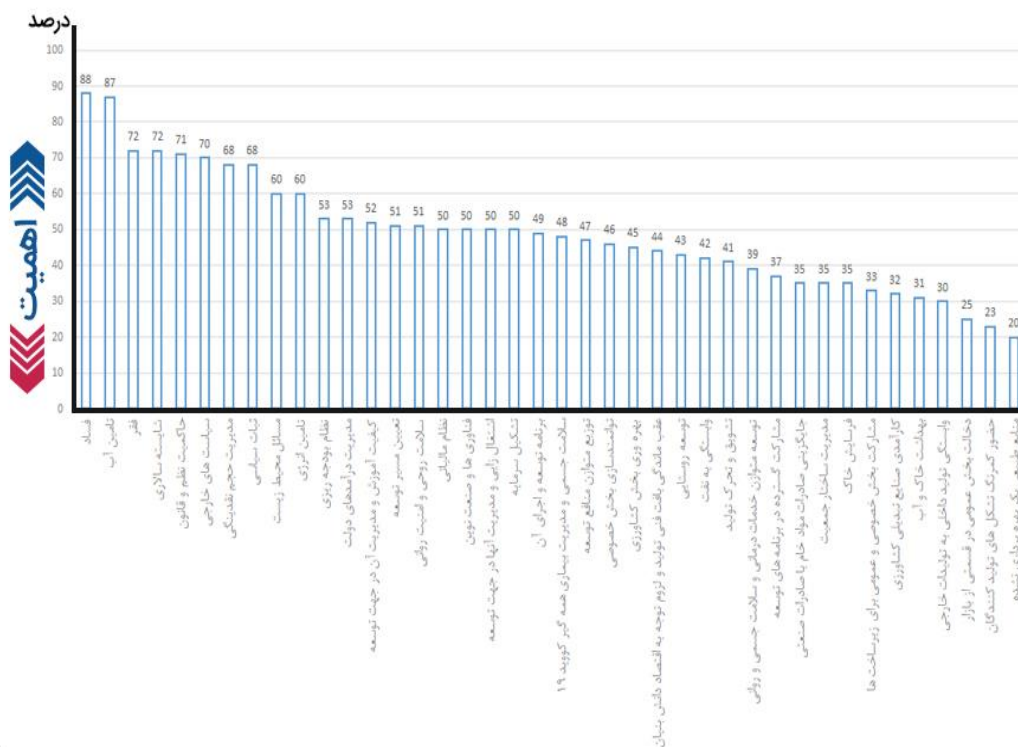
۵-۴- مهم‌ترین عوامل بحرانی

پاسخ‌دهندگان نقشه اولویت‌های توسعه کشور، به ترتیب ۱۴ عامل را به صورت وزنی، مهم‌ترین اعلام کردند که در صورت عدم رسیدگی به آنها، احتمال وقوع بحران وجود دارد (نمودار ۷):

۱- فساد

۲- تأمین آب

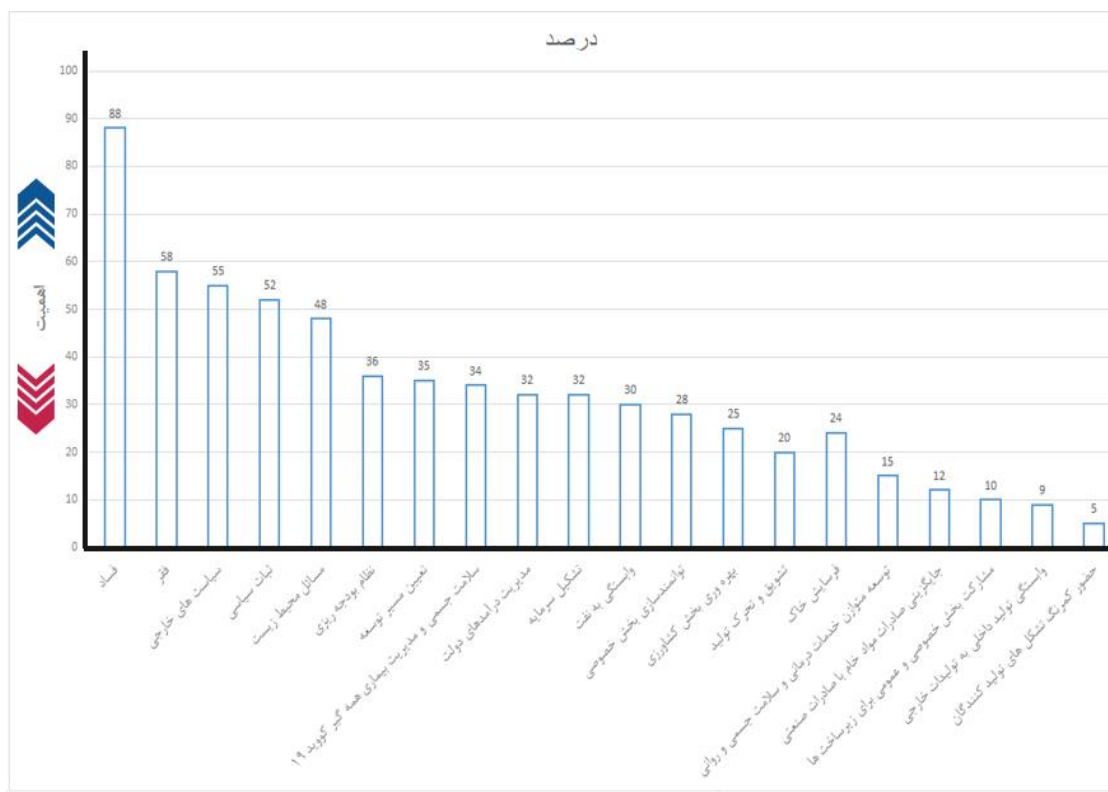
- ۳- فقر
- ۴- شایسته سالاری
- ۵- حاکمیت نظم و قانون
- ۶- سیاست های خارجی
- ۷- مدیریت حجم نقدینگی
- ۸- ثبات سیاسی
- ۹- مسائل محیط زیست
- ۱۰- نظام بودجه ریزی
- ۱۱- مدیریت درآمدهای دولت
- ۱۲- کیفیت آموزش و مدیریت آن در جهت توسعه
- ۱۳- تعیین مسیر توسعه
- ۱۴- سلامت روحی و امنیت روانی

نمودار ۷: موارد بحرانی بر اساس میزان اهمیت، وزن دار

پاسخ‌دهندگان نقشه اولویت‌های توسعه کشور، به ترتیب ۱۴ عامل را مهم‌ترین اعلام کردند که در صورت عدم رسیدگی به آنها، احتمال وقوع بحران وجود دارد (نمودار ۸):

- ۱- فساد
- ۲- تأمین آب
- ۳- فقر
- ۴- شایسته‌سالاری
- ۵- سیاست‌های خارجی
- ۶- حاکمیت نظم و قانون
- ۷- ثبات سیاسی
- ۸- مدیریت حجم نقدینگی
- ۹- مسائل محیط‌زیست
- ۱۰- تأمین انرژی
- ۱۱- نظام بودجه‌ریزی
- ۱۲- کیفیت آموزش و مدیریت آن در جهت توسعه
- ۱۳- تعیین مسیر توسعه
- ۱۴- سلامت روحی و امنیت روانی

نمودار ۸: موارد بحرانی بر اساس میزان اهمیت

۵-۵- مهم ترین عوامل بحرانی با نزدیک ترین فاصله زمانی

پاسخ دهندگان نقشه اولویت های توسعه کشور، به ترتیب ۱۴ عامل را به صورت وزنی مهم ترین قلمداد کردند که در صورت عدم رسیدگی به آنها نزدیک ترین فاصله زمانی را با وقوع بحران خواهیم داشت (نمودار ۹):

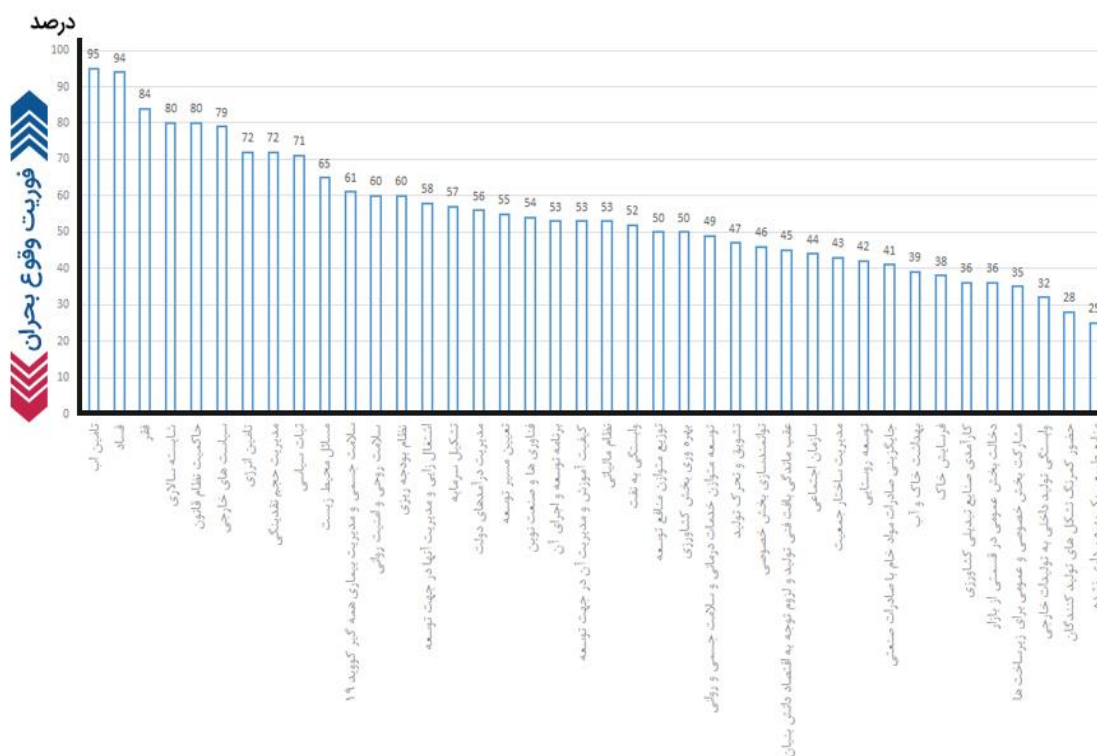
- ۱- تأمین آب
- ۲- فساد
- ۳- فقر
- ۴- شایسته سالاری
- ۵- حاکمیت نظم و قانون
- ۶- سیاست های خارجی
- ۷- تأمین انرژی
- ۸- مدیریت حجم نقدینگی
- ۹- ثبات سیاسی
- ۱۰- مسائل محیط زیست

۱۱- سلامت جسمی و مدیریت بیماری کووید- ۱۹

۱۲- سلامت روحی و امنیت روانی

۱۳- نظام بودجه ریزی

۱۴- اشتغال زایی و مدیریت آن در جهت توسعه

نمودار ۹: موارد بحرانی بر اساس نزدیکی وقوع، وزن دار

پاسخ دهندگان نقشه اولویت های توسعه کشور، به ترتیب ۱۴ عامل را مهم ترین قلمداد کردند که در صورت عدم

رسیدگی به آنها نزدیک ترین فاصله زمانی را با وقوع بحران خواهیم داشت (نمودار ۱۰):

۱- تأمین آب

۲- فساد

۳- فقر

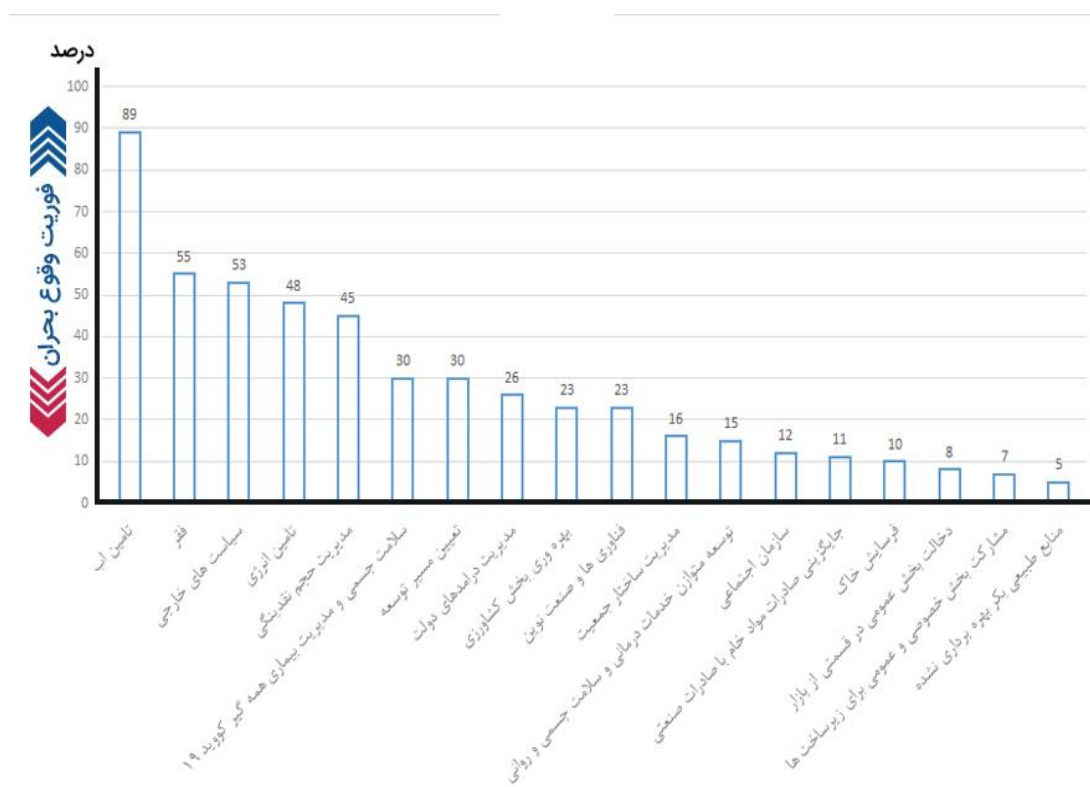
۴- شایسته سالاری

۵- سیاست های خارجی

۶- حاکمیت نظم و قانون

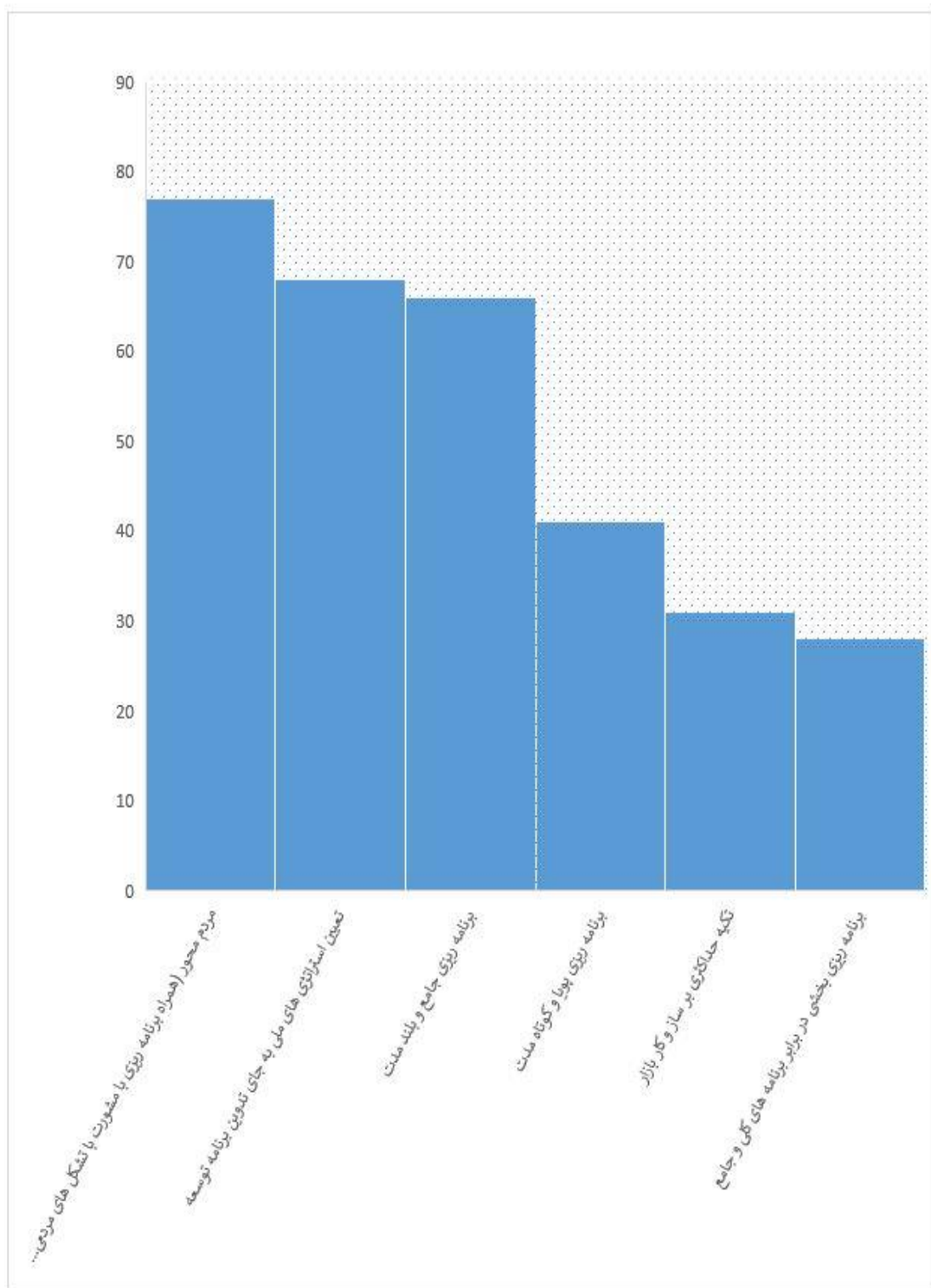
۷- تأمین انرژی

- ۸- ثبات سیاسی
- ۹- مدیریت حجم نقدینگی
- ۱۰- مسائل محیط زیست
- ۱۱- سلامت جسمی و مدیریت کووید- ۱۹
- ۱۲- وابستگی به نفت
- ۱۳- نظام بودجه ریزی
- ۱۴- تشکیل سرمایه

نمودار ۱۰: موارد بحرانی بر اساس نزدیکی وقوع

پاسخ دهندگان نقشه اولویت های توسعه کشور، برنامه ریزی مردم محور (همراه با مشورت با تشکل های مردمی و سازمان های غیردولتی) را مهم ترین اولویت برای برنامه ریزی قلمداد کردند (نمودار ۱۱). تعیین استراتژی های ملی به جای تدوین برنامه توسعه را هم به عنوان دومین اولویت برنامه ریزی کشور بیان کردند. نتایج کیفی این پژوهش همچنین نشان داد که توجه به سند آمایش از اولویت های مهم برنامه ریزی یا استراتژی های توسعه در ایران هستند.

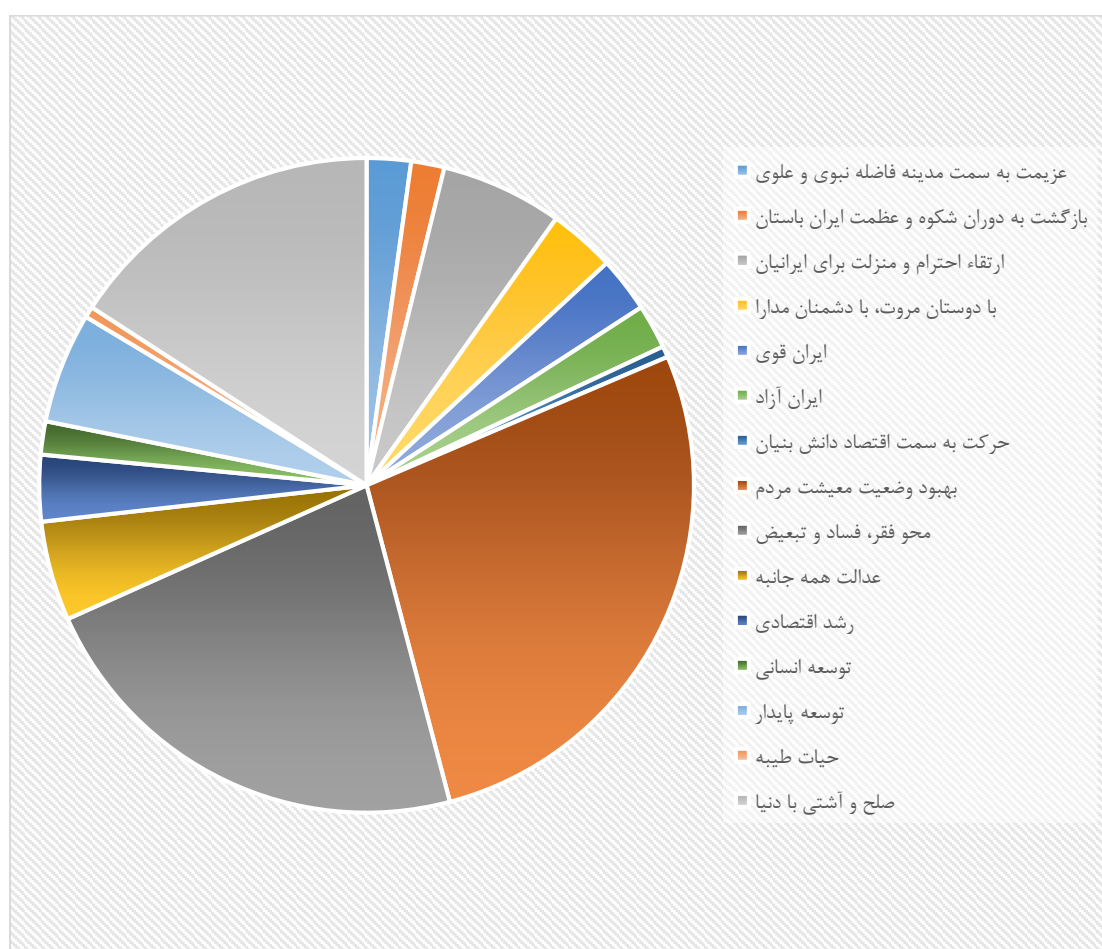

نمودار ۱۱: شیوه برنامه ریزی توسعه

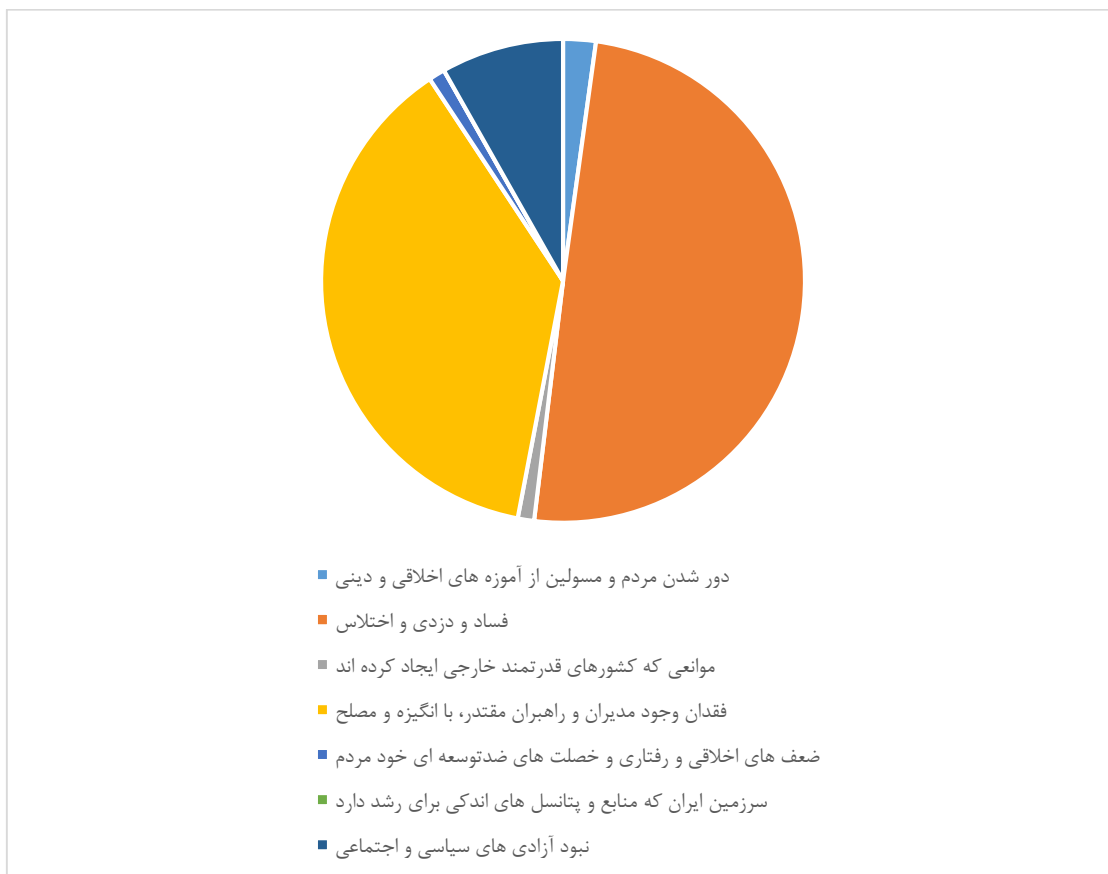
توجه: نمودار وزنی و غیروزنی شیوه برنامه ریزی توسعه، مشابه هستند.

به نظر ۲۷ درصد پاسخ دهندگان این پژوهش، اکثریت مردم ایران شعار بهبود وضعیت معیشت را برای برنامه توسعه کشور بهتر درک می کنند، می پسندند و انتخاب می کنند و احتمال مشارکت و همراهی آنها در اجرای آن بیشتر خواهد بود (نمودار ۱۲). ۲۲ درصد صاحب نظران به شعار رفع فقر و فساد و تبعیض و ۱۶ درصد به صلح و آشتی با دنیا رأی دادند. همچنین به نظر پاسخ دهندگان این پژوهش، اکثریت مردم دلیل کندی مسیر پیشرفت ایران را فساد، دزدی و اختلاس (۵۰ درصد پاسخ دهندگان) و نبود مدیران (راهبران) مقتدر، با انگیزه و مصلح را (۳۸ درصد) می دانند (نمودار ۱۳).

نمودار ۱۲: شعار توسعه

نمودار ۱۳: دلیل کندی پیشرفت

۶- نتیجه‌گیری

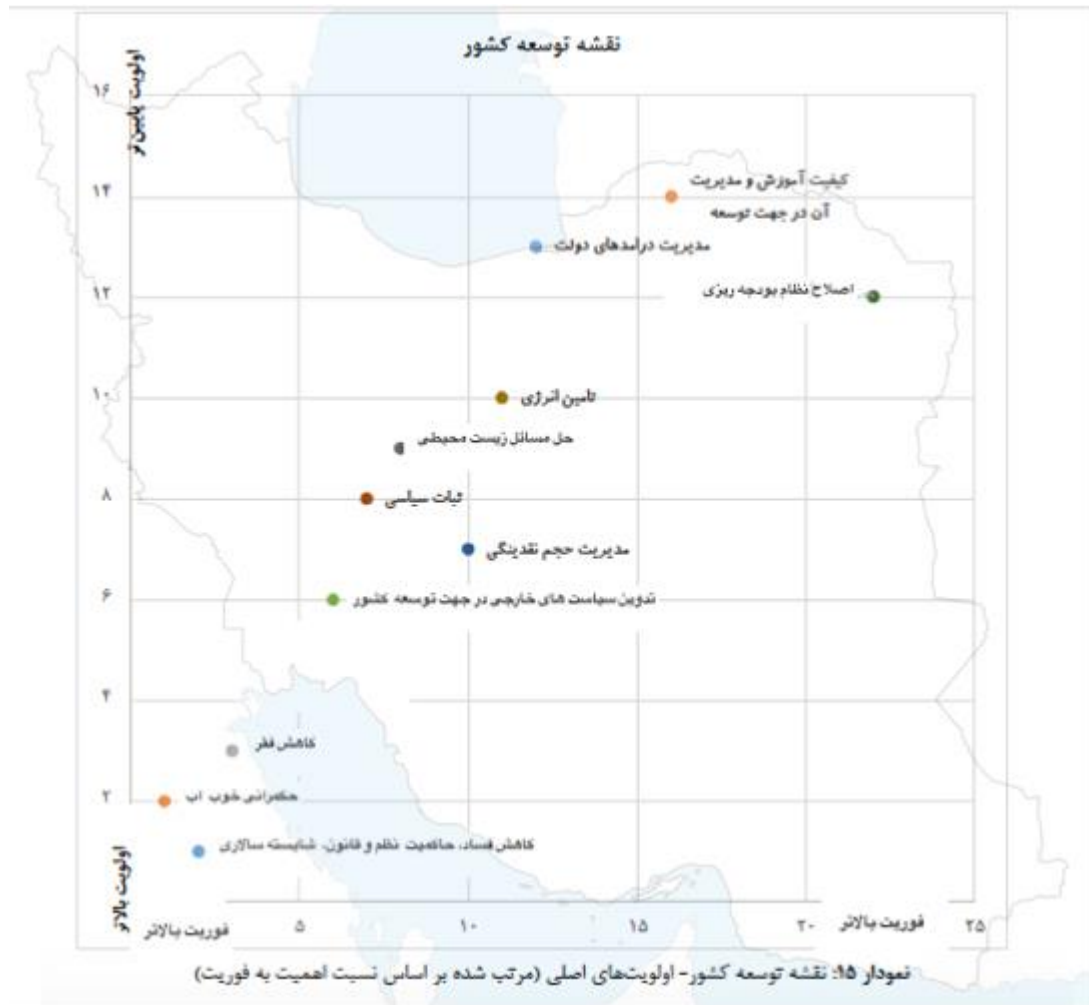
برونداد این پژوهش، نقشه اولویت‌های توسعه کشور بر اساس میزان اهمیت و زمان‌بندی است. ترکیب عوامل بحرانی بر اساس اولویت و نزدیکی وقوع بحران (نمودارهای ۷ و ۹)، نمودار ۱۴ می‌باشد که بر اساس نسبت اهمیت به فوریت رسیدگی به موارد سازماندهی شده است. به عنوان مثال، فساد بالاترین میزان اهمیت را دارد، در حالی که تأمین آب، به لحاظ زمانی ضروری‌تر است. ترتیب اولویتی فقر، شایسته‌سالاری و حاکمیت نظم و قانون با ترتیب زمانی آنها یکسان است. نمودار ۱۵ شامل اولویت‌های اصلی نمودار ۱۴ و شامل مواردی می‌باشد که بیشترین میزان اجماع را دارد. ده مورد از اولویت‌های اصلی نمودار ۱۵ در اولویت‌های اصلی نمودارهای (وزنی) دیگر این پژوهش مشترک هستند. هر یک از عوامل مندرج در نقشه توسعه کشور (نمودار ۱۵)، در قالب پروژه‌های جداگانه و با استفاده از روش دلفی مورد مطالعه واقع خواهد شد تا راهکارهای مرتبط با آنها تدوین گردد. در نمودار ۱۵ فساد، شایسته‌سالاری و حاکمیت نظم و قانون به علت همبستگی مفهومی در کنار هم قرار داده شده‌اند.

برای غلبه بر مشکلات توسعه، کشور نیازمند یک استراتژی توسعه است که با پیشنهادها و راهنمایی‌های اساتید دانشگاه، متخصصان و دست‌اندرکاران توسعه کشور تدوین شده باشد (عظیمی، ۱۳۹۲). نقشه توسعه حاصل هم‌اندیشی با دست‌اندرکاران توسعه کشور بوده و کلید تدوین استراتژی توسعه ایران است. این استراتژی اولویت‌های برنامه‌ریزی توسعه کشور را نشان می‌دهد و شامل مواردی مانند مقابله با فساد، ارتقای شایسته‌سالاری، حاکمیت نظم و قانون و ثبات سیاسی، رفع مشکلات مربوط به تأمین آب و فقر است. بر اساس این اولویت‌ها، حجم نقدینگی، مسائل محیط‌زیست، تأمین انرژی، نظام بودجه‌ریزی و درآمدهای دولت باید مدیریت شده و سیاست‌های خارجی در جهت توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور تدوین شوند. همچنین، طراحی سیاست‌های آموزشی در جهت توسعه کشور نیز در این استراتژی باید مورد توجه قرار گیرند. درنهایت، برنامه‌ریزی مردم‌محور، تعیین استراتژی‌های ملی توسعه و توجه به سند آمایش مهم‌ترین اولویت‌های برنامه‌ریزی در ایران از دیدگاه این پژوهش هستند.

نمودار ۱۴: نقشه توسعه کشور (مرتب شده بر اساس نسبت اهمیت به فوریت)

نقشه اولویت‌ها و فوریت‌های توسعه ایران

نمودار ۱۵: نقشه توسعه کشور- اولویت‌های اصلی (مرتب شده بر اساس نسبت اهمیت به فوریت)

- عظیمی، حسین (۱۳۹۲). مدارهای توسعه نیافتگی در اقتصاد ایران، چاپ چهاردهم، تهران: نی.
- Barbier, E. B. (2005). *Natural resources and economic development*. Cambridge University Press.
- Besley, T., & Persson, T. (2013). Taxation and development. In *Handbook of public economics* (Vol. 5, pp. 51-110). Elsevier.
- Boardman, A. E., Siemiatycki, M., & Vining, A. (2016). The theory and evidence concerning public-private partnerships in Canada and elsewhere. *SPP Research Paper*, 9(12).
- Cairncross, A. K. (2013). *Factors in economic development*. Routledge.
- Cernea, M. M. (1995). Social organization and development anthropology. *Human Organization*, 340-352.
- Daneshvar, M. R. M., Ebrahimi, M., & Nejadsoleymani, H. (2019). An overview of climate change in Iran: facts and statistics. *Environmental Systems Research*, 8(1), 1-10.
- De Vries, M. S., & Nemec, J. (2019). Dilemmas in Performance-Based Budgeting. In *Performance-Based Budgeting in the Public Sector* (pp. 3-25). Palgrave Macmillan, Cham.
- Dunford, R., Su, Q., & Tamang, E. (2014). The pareto principle.
- Expenditure, M. P. (2001). *A Reference Book for Transition Countries* Ed. Allen R., Tommasi D. SIGMA.
- Gordon, T. J. (1994). *Cross-impact method*. American Council for the United Nations University.
- Haggard, S., MacIntyre, A., & Tiede, L. (2008). The rule of law and economic development. *Annu. Rev. Polit. Sci.*, 11, 205-234.
- Holland, J. H. (1996). *Hidden order: How adaptation builds complexity*. Addison Wesley Longman Publishing Co., Inc.
- Keeney, S., Hasson, F., & McKenna, H. (2006). Consulting the oracle: ten lessons from using the Delphi technique in nursing research. *Journal of advanced nursing*, 53(2), 205-212.
- Ogbeifun, E., Agwa-Ejon, J., Mbohwa, C., & Pretorius, J. H. C. (2016, March). The Delphi technique: A credible research methodology. In *International Conference on Industrial Engineering and Operations Management*, Kuala Lumpur.
- Peter, M. K., & Jarratt, D. G. (2015). The practice of foresight in long-term planning. *Technological Forecasting and Social Change*, 101, 49-61.
- Pineo, R. (2014). The Free Market Experiment in Latin America: Moving Beyond Past Policies to Search for a Pathway Forward. *Journal of Developing Societies*, 30(2), 169-194.
- Prebisch, R., & Pollock, D. H. (2006). *Raúl Prebisch: Power, principle, and the ethics of development*. BID-INTAL.
- Rostow, W. W., & Rostow, W. W. (1990). *The stages of economic growth: A non-communist manifesto*. Cambridge university press.
- Salehi-Isfahani, D. (2000). Demographic factors in Iran's economic development. *Social Research*, 599-620.
- Sandiford, P. J., & Ap, J. (2003, April). Important or not? A critical discussion of Likert Scales and Likert-type Scales as used in customer research. In *12th Annual CHME Hospitality Research Conference: Trend and developments in hospitality research, Sheffield Hallam University, Sheffield, South Yorkshire, England*. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/307093882>.
- Schick, A. (2007). Performance budgeting and accrual budgeting: Decision rules or analytic tools?. *OECD Journal on budgeting*, 7(2), 109-138.

- Szirmai, A. (2015). *Socio-economic development*. Cambridge University Press.
- Taherdoost, H. (2019). What is the best response scale for survey and questionnaire design; review of different lengths of rating scale/attitude scale/Likert scale. *Hamed Taherdoost*, 1-10.
- Warsen, R., Greve, C., Klijn, E. H., Koppenjan, J. F., & Siemiatycki, M. (2020). How do professionals perceive the governance of public-private partnerships? Evidence from Canada, the Netherlands and Denmark. *Public Administration*, 98(1), 124-139.
- Yunin, O., Sevruk, V., & Pavlenko, S. (2018). Priorities of economic development of Ukraine in the context of European integration. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4(3), 358-365.

پیوست

نمونه پرسشنامه

برای مشاهده پرسشنامه الکترونیکی از طریق پیوند زیر اقدام نمایید:

<https://b2n.ir/dfrc.develop>

سازمان برنامه و بودجه کشور
مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری

سازمان برنامه و بودجه کشور
مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری

مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری

Development and Foresight Research Center
(DFRC)

اولویت‌های توسعه [پیشرفت] ایران

راهبری و رصد توسعه کشور از مهم‌ترین مأموریت‌های سازمان برنامه و بودجه کشور و مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری می‌باشد. پاسخگویی به این پرسشنامه به تدوین نقشه توسعه [پیشرفت] کشور و اولویت‌بندی‌های «موضوعی» و «زمانی» آن کمک خواهد کرد. برونداد این طرح یک «نقشه» خواهد بود که می‌تواند معیار و راهنمایی برای برنامه‌ها و سیاستگذاری‌های توسعه کشور باشد. این نقشه اولویت‌های عمل و زمان‌بندی آنها را مشخص می‌کند. نمونه‌ای از این نقشه و برونداد این فعالیت پژوهشی در پایین ترسیم شده است.

برای مشاهده اطلاعات و گزارش‌های مرتبط با توسعه کشور، از طریق مراجعه به سایت مرکز اقدام نمایید:

www.dfrc.ir